

EL LLOC I EL TERME DE LLÍBER AL SEGLE XVII.

Josep Mas i Martí & Jaume Noguera i Mengual

RESUM: En el present treball els autors analitzen la situació de Llíber al segle XVII des d'una triple perspectiva: **històrica** (les conseqüències de l'expulsió dels moriscos), **geogràfico-econòmica** (el lloc i el terme amb les seues partides i el règim de la propietat rural vigent aleshores) i **demogràfica** (els corrents migratoris des de l'illa de Mallorca vers Llíber i des d'aquesta localitat cap a d'altres poblacions de la Marina Alta).

PARAULES CLAU: Llíber, el Ràfol de Xaló, la Baronia de Xaló, l'expulsió dels moriscos (1609), la subsegüent repoblació il·lenca, la Carta Poble de la Baronia de Xaló (1611), els actes d'establiment posteriors a la Carta, la Partició de Termes de 1645.

INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

a) La situació general de Xaló i Llíber arran de la marxa de la població morisca

Després de l'expulsió dels moriscos l'any 1609, els llocs deshabitats del Ràfol de Xaló (l'actual Xaló) i Llíber, integrats tots dos dins d'una mateixa baronia, varen renàixer gràcies a l'afluència de repobladors procedents majoritàriament de Mallorca, com per exemple el matrimoni format pel Guillem Vidal i la Coloma Noguera; aquesta parella està considerada com una de les primeres que es va instal·lar a Llíber, perquè tenim constància documental que l'octubre de 1610 ja hi residien.

Vista general de Llíber

Sobretot, s'ha de tenir en compte que per al senyor territorial de Xaló i Llíber, en Pere d'Íxer, la búsqueda de nous colons que es comprometeren a conrear les terres que posseïen els moriscos expulsats era una tasca urgent i necessària. Curiosament, en Pere havia pres possessió de la nostra Baronia el 1608, és a dir, l'any anterior al de l'expulsió dels moriscos. El nou baró era aleshores un home jove i encara inexpert en el regiment dels seus dominis. Aquest fet va motivar que el seu pare, en Gonçal d'Íxer, abandonara temporalment el convent de València en què havia ingressat l'any 1601 i on se'l coneixia amb l'apel·latiu de *fra Tomàs*. Miguel Monserrat Cervera en *Dràstica Decisió* -un article seu publicat el mes d'octubre de l'any 2005 en el *Programa de Festes de la Mare de Déu Pobra* de Xaló- feia referència a la vocació religiosa d'en Gonçal d'Íxer i aportava les següents dades:

En el año 1601, don Gonzalo d'Íxer tras haber enviudado y a pesar de tener ocho hijos, la mayoría de ellos menores de edad, toma la drástica decisión de abandonar la vida civil y hacerse religioso por lo que decide ingresar en el convento franciscano 'De la Sangre de Jesucristo' construído fuera de las murallas de Valencia, en la calle Alboraya y tras el periodo de noviciado se dispone a realizar los votos perpetuos de obediencia, castidad y pobreza el día 8 de septiembre de 1601.

Els huit fills a què al·ludeix Miguel Monserrat en aquest article, els havia tingut en Gonçal d'Íxer amb la seua esposa, na Maria de Castellví, i eren els següents: Pere, Joan, Francesc, Lluís, Pau, Vicenta, Jerònima i Àngela. En Pere era el primogènit dels fills mascles, i la seua minoria d'edat va determinar que entrara sota la tutela de la comtessa de l'Alcúdia, n'Àngela Montagut Vilanova i de Ribelles, la seua àvia materna, que serà qui regirà la Baronia de Xaló entre els anys 1601 i 1608.

La Vall de Xaló vivia en aquella època una de les etapes més crítiques de tota la seua història, i la presència d'en Gonçal es feia absolutament necessària per tal de col·laborar amb el seu fill. En Gonçal representava la veu de l'experiència, i el jove baró no podia ni devia ignorar-la.

En el procés de redreçament d'aquella difícil situació cal destacar també la figura del canonge Francesc Roc Torrent. En Pere d'Íxer el va nomenar procurador seu el dia 20 de juny de l'any 1609. Per la documentació que s'ha conservat podem concloure que la personalitat del canonge era la d'un esperit meticulós i administratiu. A través de les minucioses anotacions que aquell va anar fent, en especial les referides al pagament de les despeses senyorials, hui coneixem les contínues visites que en Pere d'Íxer -que residia habitualment a la ciutat de València- va realitzar a Xaló en el període comprés entre els anys 1610 i 1611.

A partir del mes de setembre de l'any 1611, a causa de la signatura de la Carta Pobra amb els nous pobladors i la represa de l'activitat econòmica a tota la Vall, la freqüència de les estades d'en Pere a Xaló, com és lògic, va començar a minvar. Així, l'any 1612 no tenim constància documental que el senyor vinguera en cap ocasió; aquesta absència era, sens dubte, el senyal més evident que la situació general havia millorat bastant d'ençà de l'expulsió dels moriscos.

b) La Carta Pobra de 1611, l'acta refundacional de Xaló i Llíber.

El 12 de setembre del 1611 és certament una data històrica per a la Baronia, ja que es correspon amb el dia de la signatura d'aquest conveni.

Per la seua transcendència la Carta està considerada com l'acta refundacional de Xaló i Llíber després de l'expulsió dels moriscos. En l'acurada transcripció que va fer Miguel Monserrat Cervera l'any 2002 deia que *aquest document representa la partida de naixement de Xaló i Llíber. Al temps que ens dóna a conèixer els privilegis i poder del baró, ens ajuda a entendre, en alguna mesura, el viure quotidià dels nostres avantpassats des de l'any 1611 fins ben entrat el segle XIX.*

El document s'estructura en una introducció, un colofó i, enmig de tots dos, trobem el gruix del seu contingut constituït per 32 capítols que configuren el nou règim senyorial que s'implanta arran del decomís del béns que havien pertangut als antics pobladors. La redacció de la Carta Pobla de 1611 és obra de Joan Llorenç Roures, notari de la ciutat de València, i va ser signada en presència d'aquest mateix fedatari, d'una banda, per en Pere Acasi de Joan de Montagut i d'Íxer i, d'altra, pels nous repobladors representats de la següent manera: per la part del Ràfol de Xaló, Jaume Albanell (jurat), Pere Andrés, Arnau Banyuls (jurat), Damià Ronda (justícia), Joan Bosch, Jaume Castelló, Antoni Ferrer, Joan Ferrer, Joan Font, Joan Gavilà, Antoni Martines, Lluís Martines, Joan Masanet, Sebastià Mestre, Andrés Montserrat¹, Mateu Montaner, Bertomeu Oliver, Martí Pastor, Sebastià Penyalva, Sebastià Quecles, Jeroni Ridaura, Nicolau Ridaura, Francesc Rúvio, Pere Rúvio, Joan Sala, Baltasar Serra, Joan Serra eivissenc, Miquel Valero i Joan Vallés i, per la part de Llíber, Miquel Monjo (justícia), Pere Noguera (jurat), Jordi Puig, Sebastià Mas, Rafael Puig, Antoni Monjo, Miquel Salvà, Miquel Vidal, Miquel Mas, Bernat Femenia, Pere Llull, Antoni Puigserver, Francesc Mas, Joan Noguera, Onofre Mas, Joan Ros, Jaume Vidal, Climent Armengol, Pere Morell, Pere Montserrat, Pere Oliver, Rafel Pou, Francesc Penya i Bertomeu Puig².

c) La comtessa de La Fera, successora d'en Pere d'Íxer.

En Pere d'Íxer fou senyor de Xaló i Llíber des del 1608 fins al 1624, any en què va morir sense haver tingut descendència amb la seua esposa Maria Lladró de Pallàs, filla del comte de Sinarcas i vescomte de Xelva. Per la documentació de l'època sabem que en Pere d'Íxer tenia un fill extramatrimonial dit Teodoro. A falta d'un hereu legítim, la Baronia de Xaló va passar a na Jerònima d'Íxer, una germana d'en Pere, que era viuda de n'Onofre Escrivà, comte de La Fera.

Tot i que la mort d'en Pere s'havia produït el 1624, la presa de possessió de la nova senyora es va diferir fins l'any 1626 per mor d'un plet successori instat per la seua germana Àngela Maria d'Íxer, en què s'hi oposava a la pretensió de na Jerònima de ser alhora l'hereua de Maria de Castellví, la mare de totes dues, i la senyora de Xaló i l'Alcúdia, basant-se

¹ Cal llegir Montserrat Andrés.

² APPV, Sig. R 15528, Protocols del notari Joan Llorenç Roures.

en una clàusula del testament d'aquella, on es feia constar expressament aquesta incompatibilitat:

*(...) jamás estiguen y concórreguen en una mateixa persona la dita herència y dits mayorazgos mentre haja fills o filles de la testatriu (...)*³

Una vegada superat aquest obstacle gràcies a un pronunciament judicial que li va ser favorable, la comtessa de La Fera es converteix el 1626 en la indiscutida senyora de la Baronia de Xaló.

La comtessa de La Fera, dotada d'intel·ligència, gosadia i ambició a parts iguals, era la persona idònia per a fer front a la crítica situació econòmica en què havien quedat Xaló i Llíber a causa dels nombrosos deutes que havia contret el seu germà difunt. Per tal de calibrar la magnitud d'aquest endeutament, començarem fent esment de l'extensa relació dels beneficiaris de censals carregats sobre la Baronia i quasi tots de data anterior a l'expulsió dels moriscos, segons les dades que consten en la documentació històrica que hem consultat:

*Gaspar Cifre, Vicent Carbonell, D. Henric Díxer (2 censals de 700 lliures), Nostra S^a dels Desamparats, Dª Vicenta Díxer monja, D. Joan, Don Pere, Dª Vicenta, Dª Àngela, Dª Isabel Fachs, Vicent Feliu, Sor Anna Ferrer monja, Dª Fca. Gallent, Pere Llopis, Sor Lloïsa Ramos monja, Joseph Monraval, Pere Martí balle, Hereus de Phelip Penarroja, Aloya Prado, pobres de la presó, predicadors, Maria Paula Pomau, D. Joan de Vilarrasa Sr de Faura*⁴.

Davant d'aquest estat de coses, l'actuació de la comtessa de La Fera va anar en una triple direcció:

- Encetar negociacions amb els creditors, que varen concloure en un acord signat el dia 12 de juliol de 1630, on la senyora ordena que s'haja d'abonar *lo que sobrarà en cascuna paga de carnestoltes i totsants se haja de repartir entre els acrehedors de resagos y deutes solts de la dita contesa y béns de aquella a sou per lliura dels deutes i a 5 diners per lliura dels crèdits i deutes solts*⁵.
- Demandar judicialment als mercaders Hannibal Boyson, de nacionalitat francesa, i a Paolo Antonio Giuliani, d'origen italià, que havien estat administradors de la Baronia de Xaló durant els anys 1617 a 1622 i als quals na Jerònima d'Íxer reclamava la corresponent rendició de comptes; un document de l'època ens ho relata així: *(...) encara eren acrehedors de algunes cantitats per rahó de certes pretensions que*

³ ADPV, Sig. e 4-1, caixa 7.

⁴ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 52.

⁵ Ídem.

tenien contra lo dit Don Pedro Díxer y havent por ara pera pasar dits contes ab dits administradors y elegit la casa de Pau Pereda, notari procurador de la dita contesa, de consentiment de les parts Francés Piquer notari escrivà de la present causa donà lo prosés contes y cauteles al dit Pau Pere Pereda, pera que quant anasen a pasar dits contes, los tingués en son poder⁶.

- Presentar una demanda contra el canonge Francesc Roc Torrent, l'ex-procurador d'en Pere d'Íxer, la qual va tenir entrada en els Tribunals el dia 11 de maig de 1626. Just 9 dies abans, és a dir, el 2 de maig el canonge havia interposat contra na Jerònima una reclamació judicial per la quantitat de 263 lliures, 10 sous i 4 diners que assegurava que se li devien des de l'any 1617.

A través d'aquest darrer procés el canonge ens dona a conèixer la situació de segrest o embargament en què es trobava la Baronia de Xaló i Gata per causa de la pensió que havia deixat de pagar-li en Pere al seu germà Joan: *Don Joan Deixar era acrehedor contra don Pedro Deixar en la Baronia y lloch de Xaló y Gata en 400 lliures de renda cascun any per ser com era hereu de la quondam Da. Maria de Castellar⁷, sa mare, y de altra part en 500 lliures de renda per la quondam dona Àngela Montagut Vilanova y de Ribelles, senyora de la vila de l'Alcúdia, (que) deixà al dit D. Joan Deixar y li són ad aquell degudes salvo jure nec (il·legible) dels dos censals, pus de 3000 lliures y per dita rahó tenint tan gran crèdit lo dit Joan Díxar contra el dit son germà fonch lo que (=qui) instà lo segrest de la Baronia de Xaló i lloch de Gata, lo qual al present dura y permaneix sub auditione del molt noble don Joan Geroni Blasco, doctor del Real Consell, nunc senyor excellentissimo lo principal de dit suplicant en lo dit nom de administrador haja de acudir a satisfer y pagar (...)⁸. Al canonge Torrent li va ser abonada la quantitat de 372 lliures, 11 sous i 5 diners el dia 5 de juny de 1631.*

El document que acabem d'esmentar continuava amb la següent menció: (...) *dels béns de dit segrest de les 900 lliures que per graduació cascun any se donaven e pagaven al dit quondam Joan Deixar (...)*⁹. Aquesta pensió a favor d'en Joan tenia el caràcter d'annual i en Pere li l'abonava en quatre pagues: 200 lliures al mes de març, 250 al de juny, 200 al de setembre i 250 més al de desembre. En Joan va morir el dia 17 de juny de 1623, i el canonge Torrent –com a representant del difunt- ara li reclamava a la comtessa de La Fera la quantitat de 7.200 lliures, que englobava l'import de les pagues de juny i setembre de 1615 i les compreses entre el mes de desembre d'aquell any i el juny del 1623. D'aquesta suma s'havien de descomptar les quantitats percebudes per en Joan entre 1615 i

⁶ Ídem.

⁷ Cal llegir Castellví.

⁸ ADPV e 4-1, caixa 7.

⁹ Ídem.

1623, que segons les estimacions de na Jerònima pujaven a 12.906 lliures, és a dir, en Joan va morir devent-li al seu germà 5.706 lliures.

e) Una única universitat: la Concòrdia de 1632

La situació administrativa de la Baronia de Xaló després del repoblament era la de dos pobles habitats que conformaven una única universitat (o ajuntament, en la terminologia actual). Al Capítol XXVI s'estableix expressament que:

Tots los vehins dels dits llochs del Ràfol i Llíber han de fer una universitat y cos, com si tots vixquessen y habitassen dins lo present lloch del Ràfol, venint los del dit lloch de Llíber per als concells y juntes que s'offeriran al dit y present lloch del Ràfol¹⁰.

Aquesta circumstància que els dos pobles hagueren de compartir l'administració local va obligar a un repartiment de càrrecs que devia ajustar-se al següent esquema: d'una banda, al Ràfol hi hauria un justícia, un lloctinent del justícia, un mostassaf i un jurat en cap i, d'altra, a Llíber es nomenaria un jurat i un justícia propis; el Ràfol disposaria d'un Consell Particular mentre que Llíber només participaria en el Consell General.

L'expressat repartiment del govern de la universitat va provocar més d'un conflicte entre els dos llocs, que varen acabar solucionant-se a través d'una concòrdia signada per les dues poblacions el dia 17 de maig de 1632, on es modificaven algunes de les disposicions establides a la Carta Pobra de 1611. L'escriptura que conté l'acord consta de 16 capítols i va ser redactada pel notari Pau Pereda en valencià, tret del preàmbul i el colofó on es fa servir el llatí.

Aquest document introdueix una important modificació en la distribució de càrrecs que havia assignat la Carta Pobra de 1611: l'establiment d'un justícia i un lloctinent del justícia únics per a tot la universitat, i un torn rotatiu d'aquests càrrecs municipals; quan el justícia siga d'un poble, el seu lloctinent serà de l'altre i l'any vinent se seguirà exactament l'ordre invers. Els canvis també varen afectar a l'elecció dels jurats, i sobre aquesta matèria el Capítol II de la Concòrdia de 1632 recull la següent disposició:

Item, és estat pactat, determinat, avengut i concordat que dels 3 jurats que cascún any se elegixen, los dos de Xaló y lo hu de Llíber, lo any que lo justícia sia de Llíber sia lo jurat en cap de Xaló y lo any que lo justícia sia de Xaló lo jurat en cap sia de Llíber y asó s'observarà perpètuament¹¹.

¹⁰ APPV, Sig. R 15528, Protocols del notari Joan Llorenç Roures.

¹¹ ADPV, Sig. e 5-1, llibre 220, Protocols del notari Pau Pereda.

Quasi tots els aspectes d'aquesta Concòrdia van en la línia d'assegurar que no falte mai en les institucions de la comuna universitat la representació proporcional del lloc de Llíber per tal de garantir un equilibri de poders entre les dues poblacions de la Baronia.

La Concòrdia de 1632 regula també un tema que per a l'època era de suma importància: el de l'emmagatzemament i posterior repartiment del blat o la farina. El Capítol VI de l'esmentat text normatiu disposa les determinacions que citem a continuació:

Item, és estat, pactat, avengut y concordat que per quant lo almodí ha de estar en lo poble de Xaló, a hon se ha de edificar casa per tota la universitat y lo forment que es compra y paga de la bolsa comuna, que per çò totes les vegades que s-els oferirà als vehins y habitants del lloc de Llíber haver menester de forment o farina, anant lo justícia o lo jurat en cap que serà de Llíber o Xaló li haja de donar en Xaló qui tindrà a son càrrech lo forment o farina lo que demanarà fins en una suma d'un cafís, puix lo forment o farina que estan en la cambra o almodí en Xaló és de la bolsa comuna de tota la universitat y havent-hi de menester més los vehins y habitants de Llíber portant los diners del que prengueren la primera vegada s-els ne haja de donar més fins en suma d'un cafís y asò se observe totes les vegades que serà menester pagant quan tornen per forment o farina lo que deuen de lo que s-em portaren abans¹².

Com hem pogut veure, aquest capítol de la dita concòrdia imposa l'obligació d'edificar una casa on s'haurà de dipositar i vendre el blat o la farina. Aquest tipus de magatzem rebia al segle XVII el nom d'*almodí* (o *almudí*), que és una paraula d'origen àrab. L'almodí que es té el compromís de construir donarà servei a tota la universitat, però la seua seu s'establirà únicament al Ràfol de Xaló. Així mateix, el Capítol VI remarca el caràcter col·lectiu de les reserves de gra que es dipositaran al futur almodí, perquè *lo forment que es compra y paga de la bolsa comuna*, és a dir, de les aportacions econòmiques de les dues poblacions.

f) Estudi de l'escriptura de separació de termes de 1645.

El dia 14 de setembre de 1645 Xaló i Llíber deixen de constituir una única universitat segons que s'estableix en el prèambol de de la referida escriptura, però amb la condició exposada a continuació en el Capítol I:

(...) que si de la dita desmembració y separació dels dits

¹² ídem.

llochs de Llíber y Xaló en lo esdevenidor paregués a la dita señora condesa (de La Fera) y sucesors ser necessari haver de tornar a unirse y fer una universitat com fins lo dia de hui és estat, en lo modo sobredit puixa la dita señora y sucesors de aquella tornar a unir los dits llochs en lo modo, forma y manera que a dita señora y sucesors de aquella pareixerà més convenient¹³.

Per tant, aquest capítol defineix una nova situació jurídica de caràcter interí, ja que pot ser revertida en qualsevol moment per la mera voluntat del senyor territorial.

El molló o fita entre els termes de Xaló i Llíber

Malgrat la partició de termes, hi ha serveis que continuen sent comuns, tot i quedar instal·lats dins del terme de Xaló, com per exemple els molins i les seues séquies i assuts, que apareixen esmentats en el Capítol V:

Ytem, ab pacte y condició que en les escures de les séquies dels molins, adobs y conservació de dites sequies y açuts haixa de contribuir y contribuixca lo dit lloch de Llíber en la part que li tocarà (...)¹⁴

D'altra banda, la competència de les autoritats locals de Llíber resta molt minvada en el Capítol III de l'escriptura en qüestió, perquè Domingo Bolós, l'apoderat de la comtessa de La Fera, és qui decideix en última instància l'àmbit d'intervenció del justícia i dels jurats, tant temporal com territorialment:

Ytem, ab pacte y condició que los justícia y jurats y demás officials del present lloch de Llíber puixen exercir així lo justícia son ofici en les ocasions que serà menester com los

¹³ ADPV, Sig. e 2-6, caixa 3.

¹⁴ Ídem.

*jurats y demás officials en aquella part destricta y territori que señalarà lo dit Mosén Bolós en lo dit nom*¹⁵.

Els arguments que hem explicat en els paràgrafs anteriors ens porten a considerar que el contingut del document analitzat -més que afavorir les legítimes expectatives d'autonomia de Llíber- contribueix vigorosament a reforçar el poder senyorial sobre aquest lloc de la Baronia de Xaló.

PRIMERA PART: EL LLOC DE LLÍBER

a) L'església

L'església a què es refereix el Capbreu de 1635 no es correspon amb l'actual, que va començar a ser edificada el dia 12 de desembre de 1859, i va quedar rematada a començaments de juny de 1875. Els confessants que esmenten la pròpia església o elements de la trama urbana relacionada amb ella són els que, a continuació, referirem:

Descripció de l'element	Capbrevant que la fa
<i>Una travessa o carrer que va a la Yglésia</i>	Miquel Montserrat
<i>Una casa davant la Yglésia</i>	Pere Montserrat
<i>Placeta de la Yglésia</i>	Pere Montserrat, major
<i>Lo carrer que va a la Yglésia</i>	Ídem
<i>Carreró que va a la Yglésia</i>	Rafel Puig

Vista de la travessa que anava a l'església

¹⁵ Ídem.

De l'església d'aquella època, sabem que havia estat una una mesquita islàmica, reconvertida en temple catòlic cap a l'any 1535 arran de la conversió forçosa de la població mudèjar. El prevere Vicent Garcia Morant en el seu llibre *Apuntes para la historia de la parroquia de los santos Cosme y Damián de Llíber* (1986) ens aporta les següents dades sobre l'església vella:

Sus utensilios y ornamentos eran pobres. Las rentas de sus tierras eran destinadas a los pobres, y sólo a su fábrica tuvieron que ser destinados en determinados decretos de visitas. En principio tan sólo había tres altares, además de los titulares: San Sebastián, San Mateo y San Miguel arcángel, dice la visita de 1654. En la realizada en 1663, se mencionan dos más: el de S. Francisco de Asís y el de Sta. Isabel. En la de 1688, se mencionan los denominados 'platos y demandas' de San Antonio abad, Sta. Margarita y Sta. Isabel, cuyos clavarios invierten las limosnas en las fiestas de dichos santos.

D'altra banda, el testament del Pere Oliver major, conservat actualment en l'Arxiu Municipal de Xaló, fa al·lusió tant al vas de l'antiga església com alguns dels ritus funeraris d'aquella època:

Item, ellegeixch sepultura al meu cos eser feta en los vas de la iglésia de dit lloch de Llíber, volent ser soterrat ab lo hàbit del pare St. Francés de Asís y que lo dia del meu enterro se me diguen tres mises cantades la una a nostra Señora del Roser, l'altra de los gloriosos metges (Sant Cosme i Sant Damià) y l'altra de cos p(re)se)nt¹⁶.

b) La Senyoria

A manera d'introducció d'aquest apartat, convé que recordem que en Galceran Martorell, germà de l'autor del *Tirant*, fou senyor de Llíber entre els anys 1432 i 1444. En aquell temps, Llíber era una de les moltes alqueries que estaven situades dins de l'antic terme castral del Castell d'Aixa, al qual pertanyien també Alcalalí, Mosquera, Benibraí, el Ràfol (l'actual Xaló), i alguns llogarets més dels que hui només coneixem els seus noms però no la localització exacta: Traella, Benibéder i el Ràfol de Famut.

Totes aquestes alqueries estaven habitades majoritàriament per musulmans que es regien per costums i usos propis, denominats *Çuna e Xara*. Cada vegada que un nou senyor prenia possessió d'un lloc, jurava respectar aquesta normativa. També en Galceran Martorell passaria per l'esmentat tràmit, que era condició *sine qua non* per a rebre la fidelitat dels vassalls. Aquesta cerimònia solia celebrar-se davant de la casa senyorial del

¹⁶ AMX, Testament de Pere Oliver de Llíber rebut pel notari Pere Font, el dia 29 d'agost de 1669.

lloc on es prenia possessió. Com que en aquella època Llíber comptava amb senyoria pròpia, la presa de possessió d'en Galceran és de suposar que es va produir precisament davant de la portalada d'aquesta casa principal, i que el nou senyor de Llíber tancaria i obriria les portes i faria fora a tots aquells que es trobaven dins, com a senyal de la seua legítima i pacífica possessió.

En Galceran Martorell va governar Llíber fins al primer dia del mes de setembre de 1444, en què el lloc fou adjudicat a Gonçal d'Íxer, Comanador de Muntalbà i la seua esposa, Agnès de Portugal, en compliment d'una ordre reial dictada per la reina Maria, l'esposa d'Alfons el Magnànim, en què s'ordenava la pública subhasta del lloc i de totes les seues rendes. Amb la venda judicial de Llíber, els Íxer es van convertir en els més aferrissats enemics dels Martorell. Joanot Martorell considerava que la venda de Llíber als Íxer era injusta, i amenaçava al Comanador de fer-li *tot aquell mal, dan e deshonor que poré en la vostra persona e béns*¹⁷. En Galceran va lluitar fins a la fi dels seus dies per a recuperar la seua preuada possessió de Llíber, però la voluble fortuna li va ser contrària i adversa.

En la documentació relativa a la causa civil seguida per a determinar la procedència o no de l'esmentada venda judicial, hi trobem dues valuoses referències històriques sobre la Senyoria d'aquest lloc:

*(...) e en vida del dit mosén Francesch [Martorell, pare de Joanot i Galceran] e, encara después de la mort d'aquell, lo dit loch de Llíber era bé poblat e valia e valgué cinch mília sous de renda en lo temps que fon venut [1444] e en **la casa del senyor del dit loch** hi havia rexes de ferre e les altres coses recitades en la dita demanda (...)*¹⁸

La segona referència, a tall d'inventari, ens descriu allò que hi havia a l'interior de la casa del senyor de Llíber i el contingut que s'hi cita és el que, tot seguit, esmentem:

*(...) certa fusta que aquell [en Galceran Martorell] tenia per obrar e certes posts e dues rexes grans de ferre e unes altres xiques e dues cadenes de ferre e grillons e un cup e XII o XV gerres vinaderes entre grans e xiques e moltes altres coses, les quals a present no li recorden (...)*¹⁹

La tercera referència té caràcter indirecte, però corrobora les dues anteriors i és la següent: una vassalla d'en Galceran Martorell, filla d'un tal Azmet Patri, va fugir de la Senyoria de Llíber, i en Galceran –com a legítim senyor d'ella– va demanar al governador del Regne de València que decretara la seua immediata cerca.

¹⁷ BNM, Manuscritos, n:7811, f. 301 r.

¹⁸ ARV, Governació, llibre 2805.

¹⁹ *Ibidem*, llibre 2273.

De l'anàlisi de totes aquestes dades, la conclusió que resulta és ben clara: el lloc de Llíber posseeix una casa de senyor pròpia en temps d'en Galceran Martorell (1432-1444). Però, malauradament, al segle XVII és ja una ruïna total, segons la declaració que fa Joan Noguera en el Capbreu de 1635:

Item, un corral per a tenir bestiar situat a les espalles de la Casa del Senyor antigament, que ara no y ha sinò los fonaments²⁰.

De la mateixa manera que Llíber, també el lloc de Benibrai tenia casa senyorial al segle XV, diferent de la del Ràfol de Xaló. En la documentació relativa a la família Martorell, a qui va pertànyer Benibrai entre els anys 1385 i 1444, podem trobar referències constants a l'esmentada Senyoria; així en una acta notarial de l'any 1442 es diu:

(...) e atrobà lo dit alguatzir a la porta de la casa del senyor qui és en loch de Benibraim (...)²¹

A mitjans del segle XV, els Martorell varen ser substituïts com a senyors de la Vall de Xaló per la nissaga dels Íxer, que va convertir el Ràfol i la seua Casa de la Senyoria en el centre administratiu de la Baronia. És aquest el motiu pel qual Xaló encara conserva aquest edifici principal, mentre que tant a Llíber com a Benibrai han desaparegut les seues respectives cases de senyor. Una bona mostra del caràcter de casa comuna que la Senyoria o Castell de Xaló havia adquirit per als dos llocs, el trobem en el Capítol VI de l'escriptura de separació i desmembració dels termes de Xaló i Llíber de l'any 1645:

*Item, ab pacte y condició que tot tem(p)s quant vinga la dita Señora Condesa y sucesors de aquella a la present Baronia y Vall de Xaló, sia tingut y obligat lo dit lloch de Llíber, vehins y habitants de aquell que hui són y per tem(p)s seran, (a) exir a rebre a la dita Señora y sucesors de aquella al cap del terme en forma de universitat pera acompanyarla y que, al temps y quant arribarà (a) lo lloch de Xaló, vehins y habitants de aquell a rebre a la dita Señora Condesa y sucesors de aquella, feta la salva y homenatge, per lo dit lloch de Xaló en tal cas hagen de anar y parar devant los del lloch de Llíber, tenint los del lloch de Xaló lo últim puesto prop dels dits señors fins tant aquells sien arribats **al castell y casa de aquells**²².*

²⁰ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

²¹ ARV, Governació, llibre 2805.

²² ADPV, Sig. e 2-6, caixa 3.

c) Les cases

La població de Llíber està edificada al peu de la muntanyeta de les Forques, dita posteriorment del Calvari. Aquesta circumstància fa que moltes

de les cases que es descriuen en el Capbreu de 1635 fiten per darrere amb la muntanya. En la referida situació es troben, entre d'altres, les de Bertomeu Puig, Antoni Puigserver, Mateu Catany o la de Pere Monjo, que declara la següent possessió:

Una casa en lo lloch de Llíber, que afronta amb camí de la Penya Roja y ab casa de Pere Noguera y ab la muntanya de les Forques²³.

En el Capbreu de 1635 apareix esmentada una casa amb corral, situada al carrer que va a l'església, que aleshores posseïa en Pere Montserrat; però que, inicialment, molts repobladors de Llíber havien ambicionat per a si:

Item, una casa y corral en dit lloch de Llíber, afronta ab casa de Antoni Oliver y ab casa de Guillem Monserrat y ab casa de Damià Avellà y ab lo carrer que va a la Yglesia, a cens de 30 sous pagadors en Nadal. Pertanygué-li ab venda feta per D. Pedro Díxer, senyor que fonch de dit lloch, desta manera que la dita casa y corral la demanaven molts pobladors y lo dit D. Pedro Díxer la féu subhastar per lo ministre de la cort del lloch de Xaló a més preu donant-y (a) ell confessant; posà dita²⁴ de 30 sous ab fadiga y lloysme y, axí no haventi qui més dita y digués²⁵, se transà en nom dell dit confessant ab lo sobredit cens de 30 sous cascun any ab fadiga y lloysme y tot altre plen dret emphyteotich segons fur de Val(ènci)a²⁶.

Carrer típic de Llíber, al peu de la Muntanya de les Forques

²³ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

²⁴ Posar dita: Dir el preu que es vol pagar per una cosa que es subhasta.

²⁵ Dir dita: Expressar la quantitat que es vol pagar per a l'adquisició del bé que és objecte d'una subhasta.

²⁶ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

d) Els corrals

En el Capbreu de 1635 trobem en la confessió de Rafel Puig de Xaló la següent referència sobre un corral que antigament no ho era:

Item, una caseta derruyda que huy és corral ab una palliceta, situada en lo lloch de Llíber en la placeta de Nofre Mas, afronta ab casa de Miquel Mas, ab casa de Miquel Monserrat a dos parts y a les espalles ab un carreró que va a la Yglesia²⁷.

Un exemple semblant podria ser el que apareix en la declaració del capbrevant Pere Oliver de Llíber, que es refereix a un casa seua que fita amb uns *patis derruyts y cayguts que estan los fonaments y ab corral de bestiar de Pere Monserrat*²⁸.

Es tracta, doncs, d'antigues cases de l'època morisca que els repobladors de principis del segle XVII van decidir no reconstruir amb la finalitat de dedicar-les a una altra utilitat: la de guardar-hi els animals.

Dins del territori de la Baronia de Xaló, aquest no és de cap manera un fenomen exclusiu del lloc de Llíber; l'esmentada transformació de casa a corral, també la tenim acreditada a l'antiga alqueria de Benibrai, tal i com explicàvem en el nostre llibre *La terra i la gent del Xaló repoblat* (2007), pàgina 99:

L'any 1609 la població morisca que vivia a Benibrai fou expulsada i el lloc no va ser repoblat, convertint-se d'aquesta manera en una partida rural de Xaló. Al segle XVII les referències documentals sobre Benibrai i les seues cases són constants, fins i tot després de l'expulsió dels moriscos a començaments d'aqueixa centúria. L'any 1635, l'emfiteuta Joan Antoni Torres, notari de professió, rep l'autorització senyorial per a fer un corral en les cases del lloc de Benibrai 'a hon ell dit confessant li pareixera y fet aquell (el corral) ha de respondre cascun any 6 diners ab fadiga y lloïsmey y tot altre plen dret emphyteutich secundum forum valentie'. Així mateix, en una relació de les propietats de l'església de Xaló que data de l'any 1654, s'esmenta un trosset de terra situat a prop de les cases de Benibrai.

²⁷ Ídem.

²⁸ Ídem.

d) El forn

El forn de Llíber, on tots els veïns havien d'anar obligatòriament a coure el pa pel seu caràcter de regalia o dret exclusiu i excloent del senyor, es trobava situat a la denominada *plaça del lloch*, enfront de la casa de Joan Noguera i no es tractava, per tant, d'un servei compartit amb Xaló, com era la situació de l'almodí o la carnisseria.

El pa era una part fonamental de l'alimentació dels habitants de la Baronia de Xaló al segle XVII, i aleshores es pastava a casa com una tasca reservada exclusivament al sexe femení. L'elaboració o feta del pa, abans de la seua cocció en el forn del senyor, requeria unes eines específiques, com ara la pastera, el manil o la post, que curiosament apareixen referenciades l'any 1669 en l'inventari de l'herència d'un veí de Xaló dit Pere Pastor:

*(...)Item, una pastera vella (...) Item, dos tovalles, unes de taula y unes de posta, un manil de anar al forn usat (...) Una taula y un tauley de anar al forn*²⁹.

Tot i que no disposem de suficients dades documentals, considerem que els respectius forns de Xaló i de Llíber, com en el cas dels molins de la Baronia, no els explotava directament el senyor, sinó que els arrendava cada cert temps a un tercer per un preu prèviament acordat.

e) El fossar

El fossar que apareix descrit en el Capbreu de 1635 no és ni l'antic del camí de Xaló compartit pels dos llocs, ni tampoc el cementeri actual, que va ser construït l'any 1906. Sobre el primer hem trobat referències en la confessió del capbreuant Pere Monserrat major:

*Item, un jornal y mig de terra que huy és vinya i, quan la posseya Miquel Torres de Murla, era terra campa; que **part de dita terra servia de foçar de la iglesia de Llíber o Xaló***
*(...)*³⁰

El fossar del segle XVII era, en canvi, un recinte tancat per al soterrament dels veïns de Llíber únicament, i es trobava situat dins del casc urbà al carrer homònim. En la declaració de Batiste Seré se'l menciona d'aquesta manera:

*Item, una casa situada y posada en lo dit lloch de Llíber en lo carrer pel qual se va a Gata. Afronta ab casa de Jaume Vidal y **ab paret del foçar y ab lo carrer de dit foçar***³¹.

²⁹ AMX, Rebedor del notari Pere Font

³⁰ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

³¹ Ídem.

Vista del paratge denominat 'El Fossaret', pròxim a la fita amb el terme de Xaló

d) Els pous i la bassa

Al segle XVII Llíber tenia com a principal mitjà d'abastiment d'aigua el denominat Pou Gran, que donava nom al carrer que el comunicava amb la població. Però, a més, per la documentació de l'època sabem que Bernat Femenia posseïa una casa en la referida via³². També, el Capbreu de 1635 conté nombroses referències a aquest pou de font, com la que a continuació reproduïm, extreta de la confessió de Bertomeu Puig:

Item, una fanecada de terra campà junt al pou gran de Llíber; afronta ab camí del pou, ab lo barranquet, ab terra de Juan Noguera, ab terra de Pere Monserrat y ab terra de Rafel Oliver³³.

Les dades que apareixen en l'anterior confessió ens fan pensar que el pou es trobaria situat a la vora del barrançó de Llíber, però no podem afirmar amb seguretat quin dels quatre que encara existeixen en l'actualitat seria el mencionat en els documents de l'època.

D'altra banda, hem pogut comprovar que, no molt separat de la població, hi havia una bassa situada al camí de Gata –que a les darreries del segle XX va ser coberta-, i a la qual el Pere Morell es refereix en la seua declaració de 1635 d'aquesta manera:

³² APPV, Sig. R 15528, Protocols del notari Joan Llorenç Roures.

³³ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

Vista d'un pou pròxim al casc urbà de Llíber

Item, un troç de terra que serà un jornal poch més o menys, situat en la partida de la Baça; afronta ab camí de Gata³⁴.

Molt més allunyats del casc urbà de Llíber es trobaven el pou de la Penya Roja i el de Gata, de què en parlarem més endavant quan ens referirem a la partida de Gorgos o del camí de Gata. Del de la Penya Roja, el llaurador Rafel Ferrà en feia esment en el Capbreu de 1635, i la tradició oral conta que aquest pou s'obria únicament en els anys de més sequera, per

Lloc on estava antigament la bassa

³⁴ ídem.

l'exhauriment de les reserves d'aigua dels del poble.

e) Les eres de batre

Una altra regalia del segle XVII consistia en les eres de batre. La seua configuració com a dret senyorial apareix reconeguda al Capítol VI de la Carta Pobla, on s'estableixen les següents disposicions:

Ytem, és estat y és pactat, avengut e concordat per y entre les dites parts que tots los grans, grosos e menuts, ques colliran en les dites terres que seran establides se hajen de portar dels camps a les heres y nos puguen portar ni batre en casa, y que de les heres nos puguen traure sens haver pagat primerament lo dret a la senyoria, sots pena en cas de contravensió de perdre lo fruyt y de xixanta sous aplicadors a la señoria y haventhi acusador lo ters al dit acusador³⁵.

La Baronia de Xaló disposava d'una pluralitat d'eres en el moment de la signatura de la referida Carta, perquè en el Capítol XIX (numerat XVIII) podem llegir que:

*(...) lo dit don Pedro promet y se obliga per sí y per tots sos succesors, consentir y donar lloch pera ques fassen dos heres més de **les** [noteu ací l'ús de l'article plural que ens fa suposar l'existència de dues o més eres] que huy hi ha, en la part emperò que lo dit señor señalarà y si per temps convindrà ferne més y lo poble ho demanara reste a voluntat y conexasa del señor³⁶.*

Amb independència del seu nombre, és evident que les eres que existien aleshores no eren suficients i, per això, tot considerant una *major comoditat dels vehins y habitants dels dits llochs*, el senyor es compromet a donar autorització perquè se'n facen dues més i a cedir els terrenys on s'hagen d'instal·lar.

En una data posterior, la de 1635, en el Capbreu d'aquell any s'hi mencionen dues eres: una a la partida de Benibrai, en la proximitat d'un pou, i una altra que Jaume Vidal en la seua confessió la denomina *la hera de dit lloch* i la situa a la partida del Pla del terme de Xaló (l'actual partida del Planet). La relació de béns de l'església de l'any 1654 fa esment d'una tercera era ubicada a la partida de la Tarafa.

³⁵ APPV, Sig. R 15528, Protocols del notari Joan Llorenç Roures.

³⁶ Ídem.

A diferència de Xaló –que tenia repartides les eres per tot el terme-, Llíber concentrava les seues en les immediacions del casc urbà. Així, el llaurador Pere Blai Noguera anomena en dues ocasions en el Capbreu de 1635 *el camí que va a les heres*, i les referències que dóna aquest confessant ens indiquen clarament que les esmentades instal·lacions es trobaven a la part alta del lloc, és a dir, a la Muntanya de les Forques. Un altre conjunt d'eres, diferent de l'anterior, estaria localitzat al Pla, a la vora del camí de Les Vinyes, segons les manifestacions fetes per Nofre Mas en el mateix document:

*Item, un jornal y mig de terra campa ab alguns amellers en la partida del Pla de les Heres de Llíber; afronta ab terra de Rafel Ferrà, ab terra de Jaume Puig, ab les heres y ab cenda que va a Les Vinyes*³⁷.

d) La toponímia urbana

Amb les dades proporcionades pels capbreuants de 1635, hem confeït un quadre on apareixen esmentades les denominacions de les vies urbanes d'aquella època:

CARRERS I PLACES DE LLÍBER AL SEGLE XVII
CAMÍ O SENDA QUE VA A LES ERES
CARRER DE L'ENTRADA // CARRER/ CAMÍ DE XALÓ
CARRER QUE VA AL POU GRAN // CARRER DEL POU
CARRER/ CAMÍ DE BENISSA
CARRER/ CAMÍ DE GATA
CARRER/ CAMÍ DE LA PENYA ROJA
CARRER/ CARRERÓ/ TRAVESSA QUE VA A L'ESGLÉSIA
CARRER DEL FOSSAR
PLAÇA DE LLÍBER // PLAÇA DEL LLOC
PLACETA DE L'ESGLÉSIA
PLACETA DE NOFRE MAS

³⁷ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

SEGONA PART: EL TERME DE LLÍBER

1. LES PARTIDES DEL SEGLE XVII I LA SEUA EVOLUCIÓ POSTERIOR

a) La partida del Cau

Històricament, els llocs del Cau i del Masserof havien format un únic terme, sota la jurisdicció del castell medieval de Bèrnia. L'actual partida del Cau podria correspondre's amb l'antiga alqueria de Cavuy (llegit, Càhui), que apareix esmentada al Llibre del Repartiment (segle XIII).

De l'època mudèjar en sabem ben poca cosa, i el mateix s'esdevindria amb el període anterior a l'expulsió dels moriscos, sinò fóra perquè el Capbreu de 1635 ens aporta unes quantes dades que no devien haver canviat des dels temps dels cristians nous. Per a una millor comprensió, hem agrupat les informacions obtingudes en un esquema general, on s'esmenta el capbrevant que ens les ha transmès:

DESCRIPCIÓ DE LA PARTIDA DEL CAU A TRAVÉS DE LA DECLARACIÓ DELS CAPBREVANTS DE 1635	
Element esmentat	Capbrevant que el cita
<i>La cova dita del Cau</i>	Miquel Monjo
<i>La font del Cau</i>	ídem
<i>Muntanya de la cella del Cau</i>	Rafael Oliver, llaurador de Xaló
<i>Lo barranch del Cau</i>	ídem
<i>Cenda que va a Beniça</i>	Pere Monserrat
<i>Camí de Marnes</i>	Pere Monjo

A començaments del segle XVII el nou baró, en Pere d'Íxer, tenia un gran interès de desenvolupar un tipus de ramaderia al Cau (i, també, a Marnes i Masserof) que no comportara l'estabulament del bestiar en aquelles partides; aquest disposició apareixia recollida en el Capítol XI de la Carta Pobra de 1611:

(...) les bèsties y ganados, grosos y menuts, dels vehins dels dits llochs puguen pasturar en los tèrmens del Cau, Marnes y Masarof, no de altra manera que los ganados no puguen dormir en los dits tèrmens, sinò que hagen de tornar cada nit a dormir al poble y al corral de ahon exiran y ab tal axí mateix y no de altra manera que qualsevol dany ques farà en dits tèrmens respectivament se haja de pagar per lo amo de les bèsties y ganado que faran dit dany³⁸.

³⁸ APPV, Sig. R 15528, Protocols del notari Joan Llorenç Roures.

Posteriorment, en la divisió de l'any 1764 aquesta contrada va correr la mateixa sort que la veïna de Marnes, quan va quedar integrada de manera definitiva dins del terme de Llíber, per decisió de la baronessa Maria Josepa de Castellví.

Però, tornant a l'any 1611, la Carta Pobla presenta la partida del Cau com un indret despoblat; no sabem exactament en quin moment començaria a canviar aquesta situació. A través de les dades de què disposem actualment tenim notícia de l'existència d'una propietat amb un corral i una era a finals del segle XVIII, de què era propietari Miguel Andrés Femenia, veí de la ciutat de València i *tehólogo moralista* segons la documentació consultada.

El prevere Femenia va vendre l'esmentada possessió el dia 25 d'octubre de 1799 a Onofre Calafat, fill de Gabriel, que pertanyia a una nissaga de terrissers que s'havia iniciat amb l'arribada a Xaló dels germans Antoni i Nofre des de Mallorca a principis del segle XVII.

La descripció de la finca objecte de l'expressada compravenda es va fer constar en l'acta acreditativa d'un juí que es va celebrar el dia 30 de juny de l'any 1845 al lloc de Llíber, i és la que transcrivim a continuació:

Un pedazo de tierra secana en el término de Jalón?, en la partida del Cau, comprensivo de un jornal poco más o menos, que linda con tierras de Juan Mengual por un lado y, por el otro, con la viuda de Jayme Servet y camino de Marnes; (está) incluso a dicho pedazo de tierra el corral de ganado y la era³⁹.

Tot i que l'escriptura de 1799 situava erròniament aquesta propietat al terme de Xaló, l'acta del procés de 1845 esmena aquesta imprecisió quan es refereix a una *era de trillar sita en la partida del Cau de este término*, és a dir, de Llíber.

Així mateix, en el referit document judicial apareixen reconeguts com a habitants de la partida del Cau els llauradors Damià Ferrer i Onofre Mengual; circumstància que ens fa pensar que en aquest paratge el poblament iniciat a finals del XVIII ja s'havia consolidat a mitjans del segle XIX.

b) La partida de Marnes

L'alqueria de Marnes va formar part del terme Cau-Masserof, que pertanyia a la jurisdicció del castell medieval de Bèrnia, que no s'ha de confondre amb el Fort de Bèrnia que és d'època posterior. En vespres de l'expulsió dels moriscos, el lloc de Marnes ja estava despoblat. I continuava

³⁹ Arxiu particular de Juan Giner Monserrat, cronista oficial de la vila de Xaló.

en aquest mateix estat amb l'arribada dels colons illencs, com es pot comprovar de la menció que en fa el capítol I de la Carta Poble de 1611:

*(...) com encara les terres dels llochs despoblats en los quals no y ha habitasió alguna, ço és de Benibrahim, Murta, Maserof, Cau y Marnes (...)*⁴⁰

Després de la divisió del termes de Llíber i Xaló l'any 1645, quan era senyora de la comuna Baronia Na Jerònima d'Íxer, comtessa de la Fera, la partida de Marnes va quedar en una situació dubtosa pel que fa a la seua integració en l'un o l'altre terme. Aquesta anomalia estava causada pel caràcter imprecís amb què s'havia fet la separació dels dos municipis, sobretot en quant a les fites més meridionals. L'última paraula en aquesta controvèrsia, la va tenir na Maria Josepa de Castellví, Baronesa de Xaló, que la va assignar definitivament a Llíber l'any 1764.

No coneixem el període històric exacte en què Marnes va començar a repoblar-se, però per les dades que tenim sobre la veïna partida del Cau ens inclinen a considerar que l'inici es deguera produir a finals del segle XVIII. Afortunadament, disposem a hores d'ara d'una relació no exhaustiva que enumera algunes de les famílies que habitaven tant al Cau com a Marnes a mitjans del segle XIX, quan el repoblament ja s'havia consolidat plenament, vinculat a l'omnipresent activitat agrícola i amb un caràcter dispers a través de nombroses cases de camp:

Any de la referència documental	Nom de la partida de Llíber	Famílies o matrimonis que hi habitaven
1844	El Cau	Damià Ferrer i la seu família
1845	El Cau	Onofre Mengual i la seua família
1845	Marnes	Andreu Ivars i Magdalena Reus (referenciats també l'any 1848)
1846	Marnes	Josep Reus i Teresa Ivars (referenciats també els anys 1854 i 1856)
1849	Marnes	Joan Escoda i Rosa Escales
1852	Marnes	Jaume Noguera i Pasquala Ferrer (referenciats també l'any 1855)
1854	Marnes	Jordi Reus i Maria Ivars

⁴⁰ APPV, Sig. R 15528, Protocols del notari Joan Llorenç Roures.

⁴¹ Aquesta relació s'ha elaborat a partir de les dades contingudes en els Llibres Sacramentals de la Parròquia de Xaló.

Llegiu la nota⁴¹.

c) La partida de Cuta

Les primeres referències històriques sobre Cuta es remunten al segle XIII, i apareixen en el *Llibre del Repartiment* i en l'escriptura de donació feta pel rei Jaume I a favor de la seua amistançada, la princesa Berenguera Alfonso de Molina. Al segle XV Cuta va pertànyer a la família Martorell, i l'any 1439 la va adquirir el cavaller Ausiàs March per la seua condició d'hereu universal de na Isabel Martorell, la seua esposa i germana d'en Joanot. Cuta, junt amb les alqueries de Traella, Benibéder i els Ràfols de Famut i de Xaló, va ser venuda l'any 1444 pel poeta de Beniarjó a n'Agnes de Portugal, casada amb en Gonçal d'Íxer. Un dels descendents d'aquest matrimoni de nom Pere fou qui l'any 1611 va signar la Carta Poble amb els repobladors de Xaló i Llíber.

L'any 1635, l'històric lloc de Cuta estava dividit –com en l'actualitat– entre Xaló i Llíber. I aquesta circumstància, els capbrevants la solen fer constar tot indicant primer el terme al qual pertany la seua propietat i, a continuació, el nom de la partida. La referida fórmula és la que s'empra tant en la declaració d'Antoni Vicenç, que manifesta tenir una propietat a la Cuta de Xaló, com en la de Miquel Monjo, que és posseïdor d'unes terres situades a la Cuta de Llíber. El primer en la seua confessió s'expressava d'aquesta manera:

*Item, 6 jornals de terra part vinya ab una olivera, un ameller y part terra campa ab garrofers, oliveres y amellers, **terme de Xaló, partida de Cuta**, afronta ab camí de Beniça, ab terres de Joan Pastor, de Cosme Garcia y ab muntanya de Cuta⁴².*

Miquel Monjo repetia en la seua relació la mateixa seqüència, però canviant el nom del terme i fent notar el caràcter fronterer de la seua propietat:

*Item, 3 jornals i 3 fanecades y mija part vinya ab algunes oliveres, figueres, amellers y un garrofer, **terme de Llíber, partida de Cuta**, afronta ab terres de Joan Noguera, **ab terres dels vehins de Xaló per partir terme de Xaló i Llíber**, ab terra de Antoni Puigserver, ab vinya de Pere Montserrat y ab terra de Rafel Oliver⁴³.*

Com ja hem vist anteriorment amb Miquel Monjo fita Joan Noguera, habitador també de Llíber, que confessa que la seua heretat de Cuta està situada a les *partius del terme de Xaló y Llíber*, una expressió que, tot i que no la recull cap diccionari, ens ha semblat dotada d'una gran força descriptiva.

A més, el capbrevant Rafael Oliver, llaurador de Xaló, identifica com

⁴² ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

⁴³ Ídem.

a sinònimes les denominacions de *Cuta* i *partida del camí de Calp* (l'actual carretera de Benissa), que continua sent l'eix vertebrador d'aquesta contrada. Aquesta via, com que ni passava ni passa a hores d'ara pel nucli urbà de Llíber, estava necessitada per lògica d'un segon camí que la unira amb el lloc, i per les referències que ens dóna el Capbreu de 1635 considerem que aquest era, molt probablement, el denominat de Cuta. Les al·lusions al referit camí, les trobem en la confessió de Pere Femenia:

*Item, un jornal y mig de terra campa ab 3 o 4 amellers en dit terme de Llíber en la partida del Pla de Llíber y són del item de Joan Taverner; afronta ab terres de Llorens Reus, ab terres de Miquel Vidal menor, ab terres de Rafel Puig, ab lo camí de València y ab lo camí de Cuta*⁴⁴.

d) La partida de les Vinyes

Pere Oliver, llaurador de Llíber, en la seua confessió de 1635 ens indica la localització aproximada d'aquesta partida dins del terme de Llíber:

*Item, un jornal de terra campa ab amellers en la partida de les Vinyes, a la part de davall del camí de Calp en lo terme de Llíber, y és del item de Joan Taverner. Afronta ab terres de Joan Taverner, a 2 parts ab terres dels hereus de Gaspar Femenia, ab terres de Pere Monserrat de Llíber*⁴⁵.

Miquel Mas, dit el menor, situa en la seua declaració la partida de les Vinyes al capdamunt del Pla de Llíber, és a dir, a l'extrem sud. En aquesta contrada té una propietat que es troba a la vora del camí de Calp, una fita natural o fixa que, com ja hem comprovat, també menciona Pere Oliver.

Un altre propietari que declara posseir una heretat a la partida de les Vinyes és el Joan Taverner que, quan en fa la descripció, menciona que fita amb la de Pere Oliver i la de Pere Monserrat, que a la vegada limita amb una altra de la Francina Servera, viuda del Llorenç Reus, que en la seua confessió s'expressa d'aquesta manera:

*Item, 2 jornals y 4 fanecades de terra campa en la partida del cap del Pla en lo terme de Llíber ab alguns amellers y 2 figueres. Afronta ab terra de Pere Monserrat, de Antoni Puigserver, ab terra de Miquel Vidal y ab camí*⁴⁶.

⁴⁴ Ídem.

⁴⁵ Ídem.

⁴⁶ Ídem.

Totes aquestes coincidències de propietaris, a més de la menció constant del camí de Calp o la referència a l'extrem sud del Pla de Llíber ens porten necessàriament a una disjuntiva: o bé la partida de les Vinyes,

la del capdamunt del Pla o la del cap del Pla són la mateixa contrada que presenta diferents denominacions o bé que es tracta de tres microtopònims que s'apliquen a paratges colindants entre si. A dir ver, només aquestes dues opcions són possibles.

e) La partida dels Figuerals (o del camí de Senija)

La plantació de figueres a què al·ludeix aquest topònim hui ha desaparegut, però a mitjans del segle XVII encara existia, com ho demostra el Capbreu de 1635; en aquest document hem trobat la denominació de *partida dels Figuerals* en la confessió d'en Joan Mas, llaurador de Llíber, on declara posseir la següent propietat:

*Item, 5 jornals y una fanecada en la partida dita dels Figuerals; afronten ab terres de Damià Avellà, ab terres de Pere Monserrat menor, ab terres de Pere Monserrat major, ab lo camí de Cenija y ab lo camí del Murteret*⁴⁷.

Una acta notarial de l'any 1669 documenta la constitució d'un arrendament per Joan Noguera sobre una possessió localitzada en aquesta partida:

*(...) harrenda Juan Noguera, curador dels fills y hereus de Gabriel Noguera, presehint les solemnitats requises, lo tros de terra del figueral y els sequers (...)*⁴⁸

f) La partida de l'Olivera de Coixí (o del camí de Benissa)

Es tracta d'un topònim heretat de l'època morisca que els repobladors i els seus descendents van continuar emprant al llarg de tot el segle XVII, però per manca de més dades resulta impossible establir el període històric en que va caure en desús.

Els Coixí eren una família de cristians nous que habitaven al Ràfol de Xaló a mitjans del XVI i, a través de la relació de moriscos desarmats de l'any 1562, coneixem els noms de tres dels seus membres: Pere, el pare, i Joan i Miquel, els seus dos fills.

En el Capbreu de 1635 trobem dues confessions que ens poden servir per a la localització d'aquesta partida; l'una i l'altra pertanyen a dos confessants d'igual nom i cognom, que només es diferencien per l'edat. La de Miquel Mas major ens dóna la següent informació:

Item, 3 jornals de terra situats devés lo port de Beniça en dit

⁴⁷ Ídem.

⁴⁸ AMX, Rebedor del notari Pere Font.

terme de Llíber en la partida dita de la Olivera de Coxí ab figueres, amellers y una olivera. Afronta en terres de la V^a de Llorens Reus, ab terres dell confessant, ab terra de Miquel Mas menor y ab muntanya y ab terra de Pere Femenia, ab terra de Miquel Monserrat, que era de Pere Monserrat⁴⁹.

D'altra banda, la declaració de l'altre Miquel Mas, dit el menor, aporta aquesta descripció del referit indret:

Item, 5 jornals de terra campa ab una olivera y quants amellers y figueres situats en la partida dita de la Olivera de Coxí; afronta ab camí de Beniça y ab muntanya y ab terres de la V^a de Pere Font y a la altra part ab camí de Beniça y ab muntanya y ab terres de Andreu Femenia y ab céquia del Pla de Llíber⁵⁰.

Si comparem aquestes dues declaracions, podem observar que hi ha uns indicadors geogràfics que ens poden ajudar a situar de manera aproximada aquesta partida: 1) el camí de Benissa (que no es correspon amb l'actual carretera de Xaló a Benissa o antic camí de Calp), 2) el port o la muntanya de Benissa i 3) la séquia del Pla de Llíber (que no és de reg sinó de drenatge, és a dir, un escorranc i l'únic que coneixem és el Regall). Per tant, la partida de l'Olivera de Coixí devia estar localitzada a l'extrem oriental del Pla de Llíber i travessada pel camí de Benissa.

g) La partida del Racó

El Racó és una llenca de terra que forma un angle entre els paratges del 'Poet Mas' al nord i els Òrguens al sud.

Entre les propietats que va donar Bertomeu Fullana al seu fill Vicent l'any 1668, n'hi havia una que es trobava situada en aquest paratge:

Item, un tros de terra cituat y posat en terme de dit lloc [Llíber], partida del Racó, que serà mija quarterada que afronta ab terra de Guillem Ferrà, ab terra de Fransés Vidal, ab terra de Jaume Morell y ab terra de Mateu Mas aygüera en mig⁵¹.

D'altra banda, en el Capbreu de 1635 es fa al·lusió a aquesta partida en la declaració de Mateu Catany, on es poden llegir les referències següents:

Item, mig jornal de terra vinya ab un garrofer y un ameller en dita partida del Racó de Llíber; afronta ab terra de Pere

⁴⁹ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

⁵⁰ Ídem.

⁵¹ Ídem.

*Monjo ab terra de Antoni Vicent y ab una cenda que va al **Racó de Llíber***⁵².

*Item, dos jornals y mig de terra ab figueres, amellers, oliveres y garrofers en la **partida del racó de Llíber**; afronta ab terra de Pere Monjo, ab terra de Jaume Vidal y ab lo camí pel qual se va al lloch de Gata y ab terra de Antoni Vicens*⁵³.

Així mateix, Pere Damià Reus, veí de Llíber, que actuava com a curador de la filla i hereva del difunt Bernat Femenia va arrendar a Joan Oliver, també del mateix lloc, el dia 21 de setembre de 1676 un terreny en la referida partida:

*Lo dit curador, presehint les solemnitats requisites harrenda lo tros **del Racó**, que afronta ab terra de Guillem Mas eo hereus, per tem(p)s de sis anys del dia de hui en avant contadors a Joan de dit lloch, per preu de 2 L(iures) i 4 sous pagadors lo dia de St. Miquel*⁵⁴.

h) La partida de la Font d'Aixa

Una situació similar a la de la partida de Cuta –dividida entre Xaló i Llíber- es donava amb la de la Font d'Aixa, però amb una diferència important: mentre que en el primer cas es tractava d'un únic senyoriu, en el segon la divisió de la partida afectava a dues entitats territorials diferents –el Marquesat de Dénia (que comprenia també Pedreguer) i la Baronia de Xaló-, amb l'afegit que els límits entre l'un i l'altra devien tenir aleshores un caràcter poc precís; per això, resulta molt il·lustrativa la declaració de Rafel Ferrà, un dels capbrevants de 1635, que confessa posseir una propietat a la Font d'Aixa que fita amb una altra que li va establir el duc de Lerma:

*Item, 6 jornals de terra herma y muntanya, los quals afronten ab lo terme general de la ciutat de Dénia y ab la Font de Àger y ab terra establida a ell confessant per lo Duch de Lerma y ab muntanyes y ab lo riu*⁵⁵.

Aquesta manca de precisió en els límits entre les dues jurisdiccions quedarà confirmada posteriorment l'any 1734, quan el barranc de la Font d'Aixa es convertís en motiu de disputa entre els dos senyorius. Els pèrits del marquès de Dénia mantenien que aquest curs d'aigua constituïa la divisòria entre els dos termes, mentre que els experts de Xaló declaraven que el barranc li corresponia íntegrament a la Baronia. Posteriorment, en una mena de croquis que es conserva a l'Arxiu de la Diputació Provincial de València el barranc apareix representat dins del terme de Llíber i, d'aquesta

⁵² Ídem.

⁵³ Ídem.

⁵⁴ Arxiu particular de Juan Giner Monserrat, Rebedor del notari Pere Font.

⁵⁵ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

manera, continua en l'actualitat.

g) La partida de les Mitges Quarterades

Aquest és un topònim que ja trobem documentat a la confessió de Rafel Ferrà recollida en el Capbreu de 1635:

Item, un tros de terra, que seran 4 fanecades de terra campa ab 3 amellers, situat en la partida del pla en terme de Llíber, que vullarment se dihuen les mitges quarterades; afronten ab terres de Antoni Mesquida, ab terra de Joan Noguera, ab terra de Damià Avellà y ab terra de la iglésia y ab camí vell que es va al lloch de Cenija⁵⁶.

Aquest nom compost va evolucionar fins a una desaparició total del seu segon element, tot conservant l'adjectiu però substantivat i en singular:

Les Mitges (Quarterades) > La Mitja

La referida evolució ja s'havia consolidat l'any 1670, com ho demostra l'escriptura que documenta la donació que Pere Oliver major, veí del lloc de Llíber, li fa a Jaume Oliver, el seu nebot:

Item, del altre tros de terra dit la mitga en lo pla, que afronta ab terra de Guillem Mas, ab terra de Pere Femenia, ab terra de Andreu Femenia y ab camí real⁵⁷.

La Mig Iglésia (<La Mitja de la Iglésia) és la part de les Mitges que pertanyia en propietat a l'església de Llíber al segle XVII, i que aquesta institució solia arrendar als llauradors generalment per temps de sis anys:

Item, un pedacito de tierra que está en tierras de la viuda de Rafael Ferrá y que confronta a dos partes con el camino y con tierra de los herederos de Joan Pujaver; está arrendado a Estevan Miguel en dos sueldos, dos dineros⁵⁸.

h) La partida dels Cairons

Aquest indret menor està situat en la confluència de les carreteres de Gata i Senija. Un *cairó* és, segons el DCVB, *un tros de terra no gaire extens, situat prop d'un poble*. Es tracta d'un mot d'origen mallorquí.

⁵⁶ Ídem.

⁵⁷ Ídem.

⁵⁸ APX, Relació de les terres propietat de l'església de Llíber de l'any 1654.

En una escriptura de donació de l'any 1668 atorgada per Bertomeu Fullana de Llíber a favor del seu fill Vicent, aquest rep un predi localitzat

en la referida contrada:

*Item, un altre tros de terra que serà una fenecada poch més o menys, situat en terme de dit lloch, **partida dels cayrons**, que afronta ab lo camí Real a dos parts, ab la hera de dit lloch, ab terra de Mateu Roig⁵⁹.*

Però, a més, Damià Reus, veí del lloc de Llíber, de qui ja hem parlat abans, va arrendar a Pere Femenia el dia 21 de setembre de 1676 dues propietats en aquesta partida:

*Lo dit curador presehint les solemnitats requisites harrenda **dos Cayrons**; que lo hu afronta ab terra de Jaume Puig y laltre afronta ab terra de Bertomeu Fullana y ab camí, per temps de sis anys del dia de hui en avant contadors a Pere Femenia del dit lloch de Llíber per preu de una lliura deu sous pagadors lo dia de Sant Miquel⁶⁰.*

i) La partida de Gorgos (o del camí de Gata)

En el Capbreu de 1635 són molt nombroses les referències a la partida de Gorgos i alguns dels elements característics d'aquesta contrada, com per exemple el riu, el fet de fitar amb el terme de Gata o una menció genèrica a les muntanyes que l'envolten; aquest és el cas de la declaració feta per Antoni Puigserver, llaurador de Llíber:

*Item, 2 jornals y mig de terra campa ab alguns garrofers en **la partida de Gorgos** y són part de aquells 5 jornals com laltra mitat la posseheix Joan Puigserver, fill dell confessant; afronta ab lo terme de Gata y ab les muntanyes y ab lo riu y ab terres de Miquel Vidal⁶¹.*

En altres confessions, com ara la de Miquel Vidal, un altre llaurador de Llíber, trobem a més la denominació explícita de les muntanyes que delimiten la partida de Gorgos:

*Item, 3 jornals de terra campa en **la partida de Gorgos**; afronta ab terra de Antoni Puigserver, ab la muntanya de la Font de Àger y ab la muntanya del Murteret y ab terra de Pere Oliver⁶².*

Finalment, un altre habitador de Llíber, el Guillem Montserrat, fa al·lusió en la seua declaració del Capbreu de 1635 a un pou situat en aquest indret, precisament a la vora del camí de Gata:

⁵⁹ AMX, Rebedor del notari Pere Font.

⁶⁰ Arxiu particular de Juan Giner Monserrat, Rebedor del notari Pere Font.

⁶¹ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

⁶² Ídem.

Vista de l'antic camí de Gata

Item, un jornal de terra, part de aquells jornals que posseheix Pere Monserrat major, en la partida de Gorgos ab figueres y arbolat; afronta ab lo pou del camí de Gata, ab terra de Juan Taverner y ab los 9 jornals de dit son pare^{63,64}.

L'equivalència entre la partida de Gorgos i la del camí de Gata es dedueix clarament de la confessió de Joan Taverner, que es refereix al pou que hem esmentat anteriorment:

*Item, un jornal de terra ab algunes figueres y garrofers en dit terme de Llíber, en la partida del camí de Gata; afronta ab terra dell confessant, ab terra de Pere Monserrat major, ab lo pou y ab lo camí de Gata*⁶⁵.

Aquest mateix propietari té una altra possessió en aquesta partida, de la qual en Taverner dóna la següent descripció:

*Item, 3 jornals de terra campà, ab algunes figueres y garrofers y són del item de Miquel Vidal menor, situats en terme de Llíber, en la partida del camí de Gata; afronta ab terra de Miquel Vidal major y ab terra de Antoni Puigserver*⁶⁶.

⁶³ El pare de Guillem era Pere Montserrat.

⁶⁴ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

⁶⁵ Ídem.

⁶⁶ Ídem.

j) La partida del Pla

El Pla és una denominació genèrica que s'aplica a l'extensió de

terreny que es troba situada entre els Plans de Xaló (els actuals Planets) a l'oest, la muntanya del Collado a l'est, la muntanyeta de Llíber al nord i Cuta al sud.

Algunes de les partides que hem esmentat anteriorment, com per exemple les Mitges o el Racó són, en realitat, indrets menors enclavats dins

Vista del Pla de Llíber

del Pla de Llíber, que és l'apel·latiu més generalitzat a hores d'ara. Sobre aquesta qüestió, us recomanem la lectura de l'estudi titulat *La toponímia històrica i tradicional del Pla de Llíber i els Plans de Xaló* de Mas-Noguera, que va aparèixer publicat en el Programa de Festes de Sant Doméneç de Xaló l'agost del 2007.

A diferència del moment actual en què la vinya és el cultiu hegemònic de les terres del Pla de Llíber, al segle XVII hi predominava la terra campà, és a dir, la destinada al conreu dels cereals, sobretot del blat; caldrà esperar fins al segle XIX perquè aquesta situació s'altere i la pansa passe a convertir-se en el motor de l'economia local.

Se sol considerar que el 1818 fou l'any de l'inici de l'expansió econòmica de la pansa per haver-s'hi produït la primera pujada significativa del preu d'aquest producte. Si es pensa que l'agricultura comercial es guia per una regla d'or segons la qual només s'ha de cultivar allò que acabe resultant rendible, no es fa d'estranyar la massiva plantació de ceps que va començar per tota la Marina Alta i, en el cas de Llíber, la conseqüència més visible de tot aquest procés fou la transformació agrícola del seu Pla, que anava a perdre la seua condició històrica de graner principal de la Baronia de Xaló.

k) Les partides veïnes de la Coma i el Murteret

Una de les escasses referències a l'actual partida de la Coma, la trobem en la declaració de Miquel Vidal continguda en el Capbreu de 1635, on aquest confessant menciona la següent possessió:

*Item, 2 jornals y mig de terra ab garrofers, figueres y amellers, situat en lo terme de Llíber, en la **partida de les Comes**; afronta ab terra de Pere Monserrat, ab terra de Joan Noguera, ab la muntanya y ab camí del Murteret* ⁶⁷.

Cal no confondre aquesta partida amb la denominada de la Coma Grossa, que es trobava situada a la fita del terme de Xaló; així ens ho explica Pere Blai Noguera en la seua confessió de 1635:

*Item, 3 jornals de terra part vinya ab un garrofer y unes figueres y part terra campa ab garrofers y figueres y oliveres en dit terme de Llíber, en la **partida de la Coma Groça**; afronta ab terra de Nofre Mas, ab terra de Damià Avellà y ab terme de Xaló per un cap y barranch en mig y ab muntanya* ⁶⁸.

D'altra banda, en la documentació del segle XVII la forma *Murteret* apareix junt amb la de *Murtalet*, és a dir, un lloc on creixen espontàniament les murteres. L'actual denominació de *Morteret* no es coneixia en aquella època, i el més probable és que es tracte d'una deformació popular del topònim originari.

En aquesta partida del terme de Llíber, el Pere Montserrat tenia una propietat l'any 1635 que en la seua confessió apareix descrita de la següent manera:

Item, 3 jornals de terra campa en la partida del Murteret; afronta ab terres de Mateu Catany y ab travessa per la qual se va de Senija a Pedreguer y ab muntanya ⁶⁹.

l) Les zones periurbanes

Sota aquesta denominació hem considerat oportú agrupar un conjunt de contrades que confrontaven amb el nucli urbà de Llíber, i una tal proximitat ja determinava aleshores quina seria la seua funció en l'esdevenidor: la de quedar integrades dins del poblat en expansió. En el quadre que us presentem a continuació hem recollit alguns dels apel·latius que els confessants de 1635 donaven a aquests paratges situats a les parets del poble, com se sol dir popularment:

⁶⁷ Ídem.

⁶⁸ Ídem.

⁶⁹ Ídem.

RELACIÓ DE LES ZONES PERIURBANES DEL LLOC DE LLÍBER	
Nom de la contrada	Nom i cognom del capbrevant que l'esmenta
<i>Prop les cases de Llíber</i>	Francina Cervera, viuda de Llorenç Reus
<i>Partida del Pou de Llíber</i>	Gabriel Monjo
<i>Partida de la Hera</i>	Joan Puigcerver
<i>Partida de darrere les cases</i>	Nofre Mas
<i>Partida del Pla de les Heres</i>	ídem
<i>Prop les cases de dit lloch</i>	Pere Blai Noguera / Llorenç Sauvà
<i>Junt a les cases de Llíber</i>	Pere Montserrat
<i>Partida del pla prop les cases</i>	Pere Montserrat
<i>Partida prop les cases de dit lloch</i>	Pere Montserrat
<i>Partida dels Closets</i>	Antoni Mesquida
<i>Partida del Pla enfront de dit lloch</i>	Rafel Ferrà

2. LA CENSALITAT A LA BARONIA DE XALÓ AL SEGLE XVII

Per a saber si resultaven gravosos els censos per als llauradors de Xaló i Llíber, hem comparat les confessions fetes a la Baronia Xaló l'any 1635 amb les de 1668 de Bellreguard, poble que pertanyia al ducat de Gandia. Els censos en els dos llocs es pagaven anualment, però pel que fa a la manera d'abonar-los presenten entre sí notables diferències:

- A Xaló i Llíber es pagaven d'una vegada per Nadal, mentre que a Bellreguard mitjanament per Nadal i Sant Joan.
- A la Baronia de Xaló tributa en únic pagament tota la propietat, però a Bellreguard es fa per cada fanecada.
- En la documentació relativa a Xaló i Llíber s'esmenta la partició de fruits a la sisena i en la de Bellreguard s'aplicava *l'oli al quart i els fruits a la huitena*.
- Cada fanecada de secà a la Vall de Xaló es pagava a quatre diners, mentre a Bellreguard tributava a divuit diners. Una

diferència similar trobem respecte de la fanecada d'horta: a Xaló pagaven un sou i a Bellreguard quatre sous.

També hem posat en relació la censalitat de la nostra Baronia amb la d'altres llocs de la comarca de la Marina Alta amb la intenció de conèixer si era o no més gravosa. En el cas de Gata de Gorgos, municipi que pertanyia als mateixos senyors que Xaló, hem pogut comprovar que els cànons que es varen aplicar fins a la Segona Carta Pobla (signada l'any 1645) eren exorbitants si els comparem amb els que pagaven a Xaló i Llíber. A Gata els censos s'abonaven per Sant Miquel mentre que a Xaló, com ja hem vist abans, es pagaven per Nadal.

A partir de l'any 1645 la censalitat al lloc de Gata va experimentar una rebaixa quantitativa: una casa va passar de pagar unes 2 lliures a tributar 10 sous. A d'altres llocs de la nostra comarca els censos sobre les cases oscil·laven entre els 20 sous pagats a Ondara, els 10 de Benidoleig, els 8 de la Vall de Laguar o els de 2 de les Valls d'Ebo i de la Gallinera. Per tant, els 5 sous que es cobraven a Xaló per les cases es trobaven entre els més afavorits.

Pel que fa a les terres, a Gata els cànons recollits en el Capbreu de 1635 eren elevadíssims: així Damià Mulet pagava cada diada de Sant Miquel per una fanecada a l'era de Gata 6 sous i 8 diners i Joan Ros tributava per 2 jornals de vinya al camí de Benissa 2 lliures. D'ençà de l'any 1645 els pobladors de Gata pagaven 3 sous per jornal d'horta i 2 sous per jornal de secà.

Respecte als censos que es pagaven en altres pobles de la Marina, hem de concloure que aquells eren més favorables que els de Xaló, ja que variaven entre 1 i 6 diners per a cada jornal de secà i entre 1 diner i 1 sou per al d'horta.

En relació a la partició de fruits sí que podem considerar que l'aplicada a la Vall de Xaló, o siga una sisena part de la collita, era prou més benevolent que les de la resta de la comarca, on oscil·laven entre el terç i la setena part. Entre les poblacions més gravades per aquesta partició estaven Sanet, Ondara, Parcent, Tormos, Fornà, Orba o l'Atzúvia i entre les més favorablement tractades es trobaven Benissa, Alcanalí i Xaló-Llíber.

Per a la conclusió d'aquest apartat hem considerat oportuna la transcripció íntegra d'aquells capítols de la Carta Pobla de 1611 que tracten específicament les qüestions de la censalitat de la propietat rústica i de la partició de fruits, i que són els següents:

Capítol III.- *Ytem, és estat y és pactat, avengut y concordat per y entre les dites parts que lo dit Pedro sia tengut y obligat segons que ab lo present capítol promet y se obliga per si y per tots sos successors en los dits llochs, stablir totes les terres dels dits llochs y tèrmens desuper nomenats axí dels plans com de les montanyes a cens, responsió y prestasió de la sisena part dels fruyts axí de tota manera de arbres com de grans y altres qualsevol esplets, deduint primerament la primísia y tot delme, çò és, de les dos parts bisbals y lo ters delme que està propi del señor y, deduït primerament tot lo dit delme y la primísia, lo que restarà se haja de repartir a la sisena, çò és, cinch parts al poblador y la sisena al señor y que ultra la sisena part dels fruyts se li hajen de donar y pagar al señor y a tots sos successors en los dits llochs in perpetuum dos sous per cada jornal de terra més o menys conforme cada tros serà a la dita rahó de dos sous per jornal.*

Capítol IV.- *Ytem, és estat y és pactat, avengut y concordat per y entre les dites parts que lo dit cens que posarà en los stabliments per cascuna casa y la sisena part de fruyts y dos sous per jornal de les terres los dits pobladors y cascú de aquells y tots sos successors universals y particulars en les dites cases y terres que seran establides, sien tenguts y obligats segons que ab lo present capítol prometen y se obliguen a fer respondre y pagar cascún any perpètuament al dit don Pedro de Yxar y a tots sos successors en los dits llochs ab dret de fadiga y lluíisme y tot altre dret emphitèutich y dret de rebre aquells segons Fur de València.*

Capítol V.- *Ytem, és estat y és pactat, avengut y concordat per y entre les dites parts que lo dit dret de la sisena part dels fruyts y lo ters delme los dits pobladors als quals se faran los establiments y cascú de aquells respectivament y tots sos successors universals y particulars, perpètuament sien tenguts y obligats a donarlos y pagarlos cascún any a la mateixa collita dels fruyts, com és ús y costum, lo cens de diners axí de les cases com dels dos sous per jornal de les terres lo hajen de donar y pagar cascún any perpètuament en lo dia y festa de Nadal en una paga, començant la primera paga en lo dia y festa de Nadal del any primer vinent mil sis cents y dotze, no contant lo any a Nativitate com contenen los notaris sinò de la fi del any com comunament se conta⁷⁰.*

⁷⁰ APPV, Sig. R 15528, Protocols del notari Joan Llorenç Roures.

3.LES FORMES DE TRANSMISSIÓ DE LA PROPIETAT RURAL

Les terres que els nouvinguts posseïen l'any 1635 havien pertangut abans als moriscos com a emfiteutes. Aquest canvi en la titularitat del domini útil, com és ben conegut, va estar provocat per l'expulsió d'aquells l'any 1609; fet històric que va obrir a Xaló i Llíber el corresponent procés de reassignació de tota la propietat, tant la rústica com la urbana, a través del denominats *Establiments*. La Carta Pobla de 1611, en la seua part introductòria, justifica la necessitat d'aquesta mesura de la següent manera:

(...) per la expulsió dels moros que habitaven en aquells [llocs], los quals són estats expellits per sa magestat per rahó dels delictes de lesa magestat per aquells comesos en virtut de un real edicte, publicat a la ciutat de València a vint y dos dies del mes de setembre del any mil sis cents y nou; per la rahó dels quals delictes y per haver derrenclit vàcua i expedida la possessió que ells tenien de les cases y terres dels dits llochs respectivament, totes les cases y terres ipso facto han incidit en comís y la útil señoria de aquelles és estada y consolidada ab la directa⁷¹.

És a dir, el senyor, *don Pedro Acasi de Joan Montagut y de Yxar*, havia tornat a recuperar el domini útil que tenien els moriscos expulsats, i ara es trobava en situació legal de cedir-lo lliurement a qualsevol altre emfiteuta. I així ho va fer amb una enorme repercussió històrica: la signatura de la Carta Pobla de 1611 va representar per a la Baronia el començament d'una nova època que podríem anomenar de *refundació*, perquè l'element poblacional havia canviat totalment.

Pel que fa a les concretes formes de l'adquisició del domini útil de les terres del terme de Llíber, convé dir que al segle XVII resultaven molt variades:

a) La donació en general.

Jaume Puig, llaurador de Llíber, confessa en el Capbreu de 1635 haver rebut per donació de Rafel Puig, el seu pare, la següent finca:

Item, 2 jornals de terra campa ab alguns amellers, oliveres y garrofers, situat en la partida de Cuta en lo terme de Llíber y són part de aquells 4 jornals y mig de la població de Rafel Puig, pare dell confessant, com los altres dos jornals y mig

⁷¹ Ídem.

*los poseheix dit Rafel Puig; afronta ab terra de los hereus de Antoni Monjo y ab dit son pare, barranc en mig y terra dels hereus de Pere Oliver y ab la muntanya de Cuta*⁷².

b) La donació *propter nuptias*.

Aquesta forma d'adquisició de la propietat es coneix també amb les denominacions de *donació per cartes nupcials* o *en contemplació de matrimoni*, i el seu tret diferenciador respecte de la resta de donacions és que es fa amb ocasió de l'enllaç matrimonial del donatari. Aquest tipus de transmissió es va emprar en el cas de Guillem Mas que, quan es va casar l'any 1631, va rebre una heretat de son pare, el Nofre Mas.

c) La compravenda.

La compravenda era una de les vies de transmissió de la propietat rústica més freqüents al Llíber del Sis-cents, i continua sent-ho en l'actualitat. Són molts els casos de compravenda que apareixen esmentats en el Capbreu de 1635; citarem a títol d'exemple el següent que ens ha cridat l'atenció per la seua complexitat, ja que comprén un establiment, una venda, una renúncia, una altra venda i, finalment, una donació per cartes nupcials:

*Item, 2 jornals de terra part camp a ab 2 o 3 amellers y uns garroferets y part xara o terra inculta y són del item de Joan Forner y dit Forner la vené a Pere Sala y després tornaren a dit Forner per renunciació feta per dit Sala, y després Forner la vené a la viuda de Ferrà, y dita la donà a ell confessant dits 2 jornals en contemplació de matrimoni com consta en cartes nupcials rebudes per Jaume Ferrer not(ari) a 1630*⁷³.

Hi ha ocasions en què una compravenda no comprén una propietat sencera, sinò alguna part d'ella; aquest és el cas d'una fanecada d'horta a Xaló que li pertanyia l'any 1635 al llaurador de Llíber, dit Pere Noguera *el major*, i que abans d'adquirir-la formava part de dues fanecades que tenia Nofre Mas, un altre habitador d'aquest mateix lloc. En l'anterior exemple i en alguns altres de similars que hem trobat al llarg del Capbreu, observem l'inici d'una tendència al minifundisme, que s'acriarà en segles posteriors, sobretot en les cobdiciades terres d'horta.

d) La permuta o barata.

La Francina Cervera, viuda de Llorenç Reus, confessa posseir 8 jornals de terra al terme de Llíber, probablement a la partida del Cau, que

⁷² ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44.

⁷³ Ídem.

li pertanyen per *permuta entre son marit y dit Domingo Berenguer, rebuda per Pere Ivars, not(ari)*. Aquest canvi, segons declaració de la mateixa capbreuant, data del dia 8 d'agost de 1625.

e) L'adquisició per via hereditària.

La transmissió *mortis causa* era, junt amb la compravenda, una de les formes més usuales de l'adquisició de la propietat rústica al segle XVII. Una finca que Miquel Vidal tenia l'any 1635 l'havia rebuda per atribució testamentària, i aquesta circumstància la fa constar expressament en la seua confessió:

Item, un jornal, una fanecada y un quart de fanecada de terra campa situada en la partida del Pla; afronta ab terra de Nofre Mas, dels hereus de Llorens Reus, ab terra dels hereus de Pere Ferrà y ab terra de Jaume Vidal. Pertanygué-li ab testament rebut per Loys Torres notari, sots cert calendari, com a hereu in secundo loco de Guillem Vidal, son pare, per mediam de Coloma Noguera, sa mare⁷⁴.

f) Les adquisicions per establiment

És la forma originària d'adquisició de qualsevol propietat, perquè el senyor com a titular del domini directe és el subjecte que ha anat disposant de les terres de la Baronia a favor dels seus vassalls; tots els altres tipus d'adquisicions del domini útil (donacions, compravendes, barates o transmissions hereditàries) han de ser considerades, en bona lògica, 'derivades' pel fet de provenir d'un primer establiment.

La Carta Pobla de 1611 es refereix expressament als actes d'establiment de les cases i les terres de la Baronia, però retarda la seua constitució a un moment posterior al de la signatura d'aquesta. A més, el Capítol XXXI de l'esmentat text legal estableix que les despeses que generaran els establiments seran abonades íntegrament per cada emfiteuta. Per la documentació històrica sabem que es varen celebrar actes d'establiment els anys 1611, 1616, 1619, 1624 i 1632, entre d'altres. Així mateix, hem pogut constatar que en nombroses ocasions el senyor reassigna les possessions dels propietaris que havien marxat de la Baronia i les lliura als mateixos pobladors del lloc, però de manera verbal i amb la promesa de fer constar l'atorgament en un futur document, que en la major part dels casos no arriba a formalitzar-se mai.

A banda de les propietats sotmeses a emfiteusi, caldria esmentar també les terres de l'església, que a la nostra Baronia són abundants i

⁷⁴ Ídem.

apareixen separades les que pertanyen a l'església de Xaló de les que corresponen a la de Llíber. Aquestes terres propietat de l'església són una reminiscència de les que tenien les antigues mesquites mudèjars. En el cas de l'església de Xaló, hem pogut saber a través d'un document de l'any 1654 que tenia la titularitat dominical sobre trenta-una propietats: onze d'horta amb superfícies inferiors a les dues fanecades mentre que la resta eren de secà i tenien una major extensió, tot i que mai arribaven a superar la mesura d'un jornal. Pel que fa a les de l'església de Llíber, sabem que el seu nombre s'elevava a huit trossos i eren els següents:

Primo, en el término de dicho lugar de Llíber hay un pedacito de tierra que confronta con la casa de Gabriel Monjo, con el camino de Xaló y con tierra de la Viuda de Miguel Mas. El qual está arrendado a Bartolomé Fullana por siete sueldos cada año.

Item, otro pedacito de tierra que está junto a la era grande, que confronta con Nofre Mas y con tierras de Jaume Puig y con el camino; está arrendado a Jaime Puig en siete sueldos y siete dineros.

Item, un pedacito de tierra que está en tierras de la V^a. de Pere Ferrà y que confronta a dos partes con el camino y con tierras de herederos de Juan Pujaver; está arrendado a Estevan Miquel en 25 sueldos y dos dineros.

Item, un pedacito de tierra que está en tierras de Miquel Vidal de Guillem, que confronta con Juan Puig, con Antonio Oliver, con Damián Avellá y esta arrendada a Antoni Mesquida en una libra, diez sueldos y dos dineros.

Item, otro pedacito de tierra que está dentro de la corturada de la V^a. de Rafel Ferrá, que afronta con dicho a dos partes, con Pedro Monserrat y con el camino; está arrendado a Antonio Mesquida en 15 sueldos.

Item, un pedacito de tierra que está en tierras de Pedro Femenía y que confronta con aquél a tres partes y con Lucas Avellá. Se tiene en 19 sueldos.

Item, un bancal junto a tierras de Antoni Cirerol; confronta con tierras de la V^a. na Ferrana, con el camino (y) está arrendado a Andrés Avellá en una libra, 13 sueldos⁷⁵.

⁷⁵ APX, Llibre de Visites de 1654.

TERCERA PART: LA SITUACIÓ DEMOGRÀFICA DEL LLOC DE LLÍBER

a) Els nuclis familiars mallorquins en el repoblament de Llíber

Només fent una ràpida ullada als llinatges dels signataris de la Carta Pobra de 1611 en representació del lloc de Llíber, podem comprovar que, entre els 25 nous pobladors, n'hi ha 13 que tenen el seu llinatge compartit amb un altre signatari del document. Concretament el llinatge *Mas* es cita quatre vegades, *Puig 3*, i *Monjo* i *Noguera 2*, respectivament; aquesta circumstància unida al fet que una gran majoria dels illencs establits a Llíber provenien de la vila mallorquina de Lluçmajor ens convida a pensar que una bona part dels novinguts compartia algun lligam familiar.

Sense consultar les fonts històriques mallorquines, resulta impossible la verificació d'aquesta hipòtesi. No obstant això, en algun dels casos que hem pogut conèixer sembla evident que devia haver-hi alguna relació familiar: així, entre els signataris de la Carta Pobra de 1611 que tenien per cognom *Mas*, hem pogut constatar que, al Miquel i al Sebastià Mas, se'ls estableixen una casa respectivament al mateix carrer de Llíber (Camí de Gata); així mateix, podem comprovar que, en els establiments posteriors al referit document, tots els pobladors que porten el llinatge *Mas*, tenien terres a la partida de Les Vinyes de Llíber, i fins i tot hi ha una propietat d'en Francesc Mas que limitava amb les terres del Nofre Mas i d'en Miquel Mas. Eren parents els quatre Mas que es van establir a Llíber? No ens estranyaria gens, tot i que per les escasses dades de què disposem no ho podem assegurar. I el mateix podríem dir dels Puig (Bertomeu, Jordi i Rafel), dels Monjo (Miquel, Antoni i Mateu) o dels Noguera (Joan i Pere-Blai) o dels Vidal (Jaume, Miquel i Guillem).

Allò que sembla evident és el fet que, entre els signataris de la Carta Pobra de 1611 (25 pobladors) i els establits en dates posteriors a la signatura del document, hi trobem diverses situacions en què es lliuren béns a un signatari i, paral·lelament, a un fill major seu (per exemple, els casos d'Antoni Monjo major i Antoni Monjo menor, d'en Pere Oliver i del seu fill Joan, d'en Pere Montserrat i del seu fill Miquel, o d'en Miquel Vidal major i en Miquel Vidal menor); en definitiva, com que els dominis del senyor eren tan extensos, no tan sols rebien propietats els caps de família, sinò que també els seus primogènits acabaven veient-se beneficiats pel repartiment de cases i terres.

Un altre parentesc que tenim comprovat en algun supòsit és el polític

i així sabem que en Pere Ferrà, a qui se li varen atorgar béns en els establiments posteriors a la Carta Pobla, era cunyat de l'Antoni Monjo (signatari per Llíber) i d'en Sebastià Quecles (signatari per Xaló) en ser germanes les seues respectives esposes: la Isabel, la Joana i la Margalida, filles de l'Antoni Capdebou, que va morir a Santa Margalida cap al 1585. Així mateix, les relacions personals que hem pogut detectar entre els llucmajorers Francesc Penya i Miquel Mas (ambdós signataris de la Carta Pobla de 1611) ens fa pensar que podrien haver estat cunyats quan residien a Mallorca, si finalment resulta confirmat que l'Apol·lònia Garcia, muller d'en Francesc, i la Coloma Garcia, la primera dona d'en Miquel, eren germanes. La documentació conservada en l'Arxiu Parroquial de Xaló no permet resoldre aquesta qüestió, i l'únic que podem afirmar amb seguretat és el fet que en Miquel ja va arribar a Llíber casat amb la seua segona muller, la Magdalena Pujol, i amb fills d'aquesta.

D'un altre signatari de la Carta Pobla de la Vall de Xaló de 1611 per Llíber, en Pere Morell, intuïm que deguera animar els familiars de la seua dona, l'Antonina Perpinyà, perquè s'instal·laren també al lloc de Llíber; així, ho creiem per les informacions que tenim sobre l'establiment a Llíber del seu sogre, el Damià Perpinyà que, tot i no aparèixer esmentat en els Establiments de 1611, sabem que el senyor li va concedir unes quantes propietats. Aquest extrem, l'hem comprovat a través de la declaració que el seu gendre va fer en el Capbreu de 1635:

Item un tros de terra que seran quatre fanecades de terra poc més o menys situades en la partida del pla (...) pertanygué-li a Antonina Perpinyà muller d'ell confessant en nom d'hereua de Damià Perpinyà quondam som pare i ell confessant com a marit d'aquella la posseheix huy⁷⁶.

Per mitjà de la declaració d'en Miquel Montserrat en el Capbreu de 1635, també tenim notícia d'una propietat de l'esmentat Damià Perpinyà, anomenat Damià Morell per una equivocació del confessant atribuïble, sens dubte, a la seua relació familiar amb el seu gendre, el Pere Morell:

Item un jornal, una fanecada y un quart de fanecada en la partida del pla (...) afronta ab terres de Damià Morell (...)⁷⁷.

També els Avellà, que varen arribar a Llíber més tardanament, estaven emparentats amb en Pere Morell per la raó que la seua cunyada, la Joana Perpinyà, estava casada amb el Lluc Avellà (pare de quasi tots els Avellà arribats a Llíber, tret de l'Andreu Avellà). Totes aquestes qüestions serveixen, en definitiva, per a acreditar les relacions familiars que unien a molts dels

⁷⁶ ADPV, Sig. e 2-4, llibre 44, full 99.

⁷⁷ *Ibidem*, full 147.

colons establits primerament a Llíber i, alhora, explicar la fortalesa d'aquests lligams i la vigoria del grup familiar, que és l'element que acabarà determinant l'èxit del repoblament del lloc i de la posterior expansió de branques dels troncs familiars lliberans a Xaló, Gata, Senija, etc.

Així mateix, i a tall de conclusió del present apartat, cal recordar que l'estudi sobre les estructures familiars illenques en el repoblament de la Baronia de Xaló ja fou abordat per Josep Mas i Martí en el transcurs de les *Primeres Jornades del Repoblament al Sud valencià (segle XVII)*, celebrades a la localitat de Tàrbena l'any 2007.

b) Repobladors retornats a Mallorca

Si bé la gran majoria dels colons illencs instal·lats a Llíber que deixaren el seu establiment ho feren per a desplaçar-se a Xaló, Gata o, en menor mesura, a d'altres pobles de la comarca: Benissa, Senija, Pedreguer, Benigembla, Orba, etc., convé no oblidar que en algunes comptades ocasions els pobladors optaven per retornar a la seua illa nativa. Dels repobladors de Llíber, en coneixem almenys dos casos: el del margalidà Antoni Vives i el d'en Pere Llull, d'origen manacorí.

El primer fou un dels establits en les donacions atorgades pel senyor de la Baronia de Xaló, en Pere D'Íxer, en els dies posteriors a la signatura de la Carta Pobla de 1611, davant del notari que la va autoritzar, en Joan Llorenç Roures. Concretament, a l'Antoni Vives li fou establida una casa al carrer/camí de Gata i un tros de terra junt a les cases de Llíber, a banda, de diverses propietats a la partida de Les Vinyes, al camí de Senija, al camí de Gata, a Cuta i al Cau⁷⁸. D'aquestes heretats sabem que tenia dos jornals a Cuta i un jornal de terra a Les Vinyes, que foren venudes a Antoni Monjo de Llíber (també margalidà) i que, el 1635 en el Capbreu d'aquell any, foren confessades pel Gabriel Monjo, fill d'aquest. La terra del Pla, que consistia en un jornal i una fanecada, li fou venuda a Rafel Puig i en el Capbreu de 1635 la declara Jaume Puig, fill de l'anterior (ADPV e2.4 llibre 44 full 169).

Sobre la data de retornament de n'Antoni Vives i la seua muller Margalida Monjo, A. Mas i J.L. Monjo s'hi refereixen així en la seua obra *Per repoblar lo regne de València...L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII* (2002), pàg. 69:

Un altre cas de retorn és el del matrimoni de margalidans de n'Antoni Vives de la Torreta i Na Margalida Monjo, casats en aqueixa vila mallorquina el 28 de Juliol de 1609. El 1618 ja s'havien afincat a València, ja que aquell any n'Antoni

⁷⁸ APPV, Sig. R 15528, Protocols del notari Joan Llorenç Roures.

Vives residia a Llíber, i feia donació a la seua germana Joana dels béns que li pertocaven de l'herència de son pare. El desplaçament, doncs, es presumia com a permanent. Però vet ací que 20 anys més tard, el 1638, n'Antoni Vives i na Margalida Monjo, ja retornats a Mallorca, nomenaven procurador el seu fill Joan, absent i habitant del Regne de València en el llogaret dit Famorca en la Vall de Seta.

Observem com amb tota seguretat l'Antoni Vives abans de retornar a l'illa de Mallorca va estar residint i, també, va adquirir béns al lloc de Famorca, a la Vall de Seta.

Pel que fa a Pere Llull, aquest poblador fou signatari de la Carta Pobra de 1611 pel lloc de Llíber, i sabem a través dels Establiments de 1611 que li fou atorgada una casa a la plaça de Llíber, una heretat al Pla⁷⁹, un tros de terra menut junt a les cases de Llíber, dues propietats a Les Vinyes, una heretat a Cuta i unes terres al camí de Senija, situades molt a prop de la muntanya⁸⁰. Moltes d'aquestes propietats, les retrobem en el Capbreu de 1635, en mans ja d'altres dos llauradors de Llíber: d'una banda, en Damià Avellà i, de l'altra, en Nofre Mas. El primer declarava la següent possessió:

Item un jornal y mig de terra campa en la partida de cuta (...) y son part de aquells 3 jornals de la població de Pere Llull y li han pertanygut ut supra ⁸¹.

El segon, el Nofre Mas, un llaurador propietari de moltes heretats tant a Llíber com a Gata, se li va atorgar per part del senyor unes terres establides *primo loco* a Pere Llull en compensació d'haver-li criat una filla d'aquest:

Item un jornal de terra vinya situat en dit terme en la partida dita de les vinyes afronta ab terres de Miquel Monjo, ab terres de Rafel Oliver, ab terres de Miquel Monserrat y ab terra de la va Ferrà a cens de dos sous pagadors cascun any per Nadal. Pertanygueli ab venda de paraula de Don Pedro Díxer per deute que li devia Pere Llull de qui era la dita terra, ab acte rebut per Luís Torres notari a 29 de Setembre de 1615 a ell confessant per haver-li criat una filleta de dit Llull y haversen anat aquell a la ciutat de Mallorca, y morí en aquella, y lo dit Don Pedro, per dit deute lo ay donat com dit és a ell confessant ⁸².

Sembla clar que Pere Llull es va establir a Llíber amb la seua muller

⁷⁹ Aquesta heretat estava situada devora el camí de Calp.

⁸⁰ APPV, Sig. R 15528.

⁸¹ ADPV, Sig. E 2-4, llibre 44, full 93.

⁸² *Ibidem*, full 90.

i, també, amb aquesta filleta, de qui no sabem si va nèixer a Mallorca o al Regne de València, però per l'època en què es fa la donació (l'any 1615) cal pensar que hauria nascut a Mallorca i hauria arribat a la Baronia de Xaló molt menudeta acompanyant als seus pares.

c) Lliberans desplaçats a d'altres pobles de la Marina

La movilitat és, sens dubte, una de les notes més característiques de la repoblació mallorquina de la Marina Alta, posada de manifest reiteradament per tots els autors que l'han estudiada. Així, l'historiador Abel Soler els ha qualificat encertadament de *movedissos mallorquins*. En aquest sentit, els repobladors instal·lats al lloc de Llíber no en són cap excepció, un fet que podrem comprovar a continuació d'una manera més detallada. Per raons de claredat expositiva, com que en l'apartat anterior, ja ens hem centrat en els colons que varen retornar a Mallorca, convé que en el present adrecem la nostra atenció sobre els mallorquins que des de Llíber es van traslladar a d'altres pobles de la comarca, tot deixant de banda el cas de Xaló que, per les seues especials circumstàncies, mereix un apartat propi.

Començarem per Gata que, tot i que no pertanyia a la mateixa baronia, compartia amb Xaló i Llíber un únic senyor. Pel que fa a la procedència dels repobladors de Gata, en la primera Carta Poble d'aquest lloc -la de 1611- s'observa un absolut predomini dels colons valencians, sobretot dels provinents de la veïna vila de Xàbia (un 64% del total de signataris). Aquesta situació, però, no anava a mantenir-se inalterada indefinidament i, ja pels volts del 1629, comença a produir-se un canvi en la composició demogràfica de l'esmentada localitat, on sense massa esforç s'endevina l'origen lliberà d'alguns dels nous llinatges arribats a Gata. Els documents de què disposem fan ben palés aquest corrent migratori, i ens permeten conèixer els noms i cognoms dels mallorquins que des de Llíber van passar a Gata. Així, trobem el Climent Amengual, que va ser signatari de la Carta Poble de 1611 de la Baronia de Xaló o el Josep Salvà, de qui sabem que li foren establides unes propietats a Llíber en una data immediatament posterior a la signatura del referit document. Una relació que cal completar amb la menció d'altres colons: Joan Ros, Julià i Miquel Salvà, Rafel Pou, Bertomeu Amengual i Guillem Mas.

A banda dels repobladors llucmajorers desplaçats de Llíber a Gata, que val a dir que constituïen el grup més nombrós, en trobem d'altres reinstal·lats per tota la comarca i fins i tot fora d'ella. Es tracta de tres casos puntuals que hem recollit en el següent quadre:

DESTÍ DEL DESPLAÇAMENT	ANY DE REFERÈNCIA	COLONS I CIRCUMSTÀNCIES DEL SEU DESPLAÇAMENT
Benigembla	1635	El Joan Taverner amb la seua dona Onofra Seguí i els seus fills.
Orba	1639	El matrimoni format per l'Antoni Penya i la Margalida Monjo; ell era natural de Lluçmajor i fill d'en Francesc Penya, signatari de la Carta Pobla de 1611 com a representant de Llíber, i ella era filla del Mateu Monjo, colon procedent de Santa Margalida que s'havia establert a Llíber l'any 1611; en Penya i la Monjo es van casar l'any 1624 i el dia 23 de març de 1639 ja residien a Orba, on fou batejat el seu fill Antoni Joan ⁸³ .
Sella	1629	L'Antoni Ximeno (o Xamena) de Llíber es va traslladar amb la seua família a aquesta localitat; ho sabem per l'amonestació de la seua filla feta pel rector de Xaló al d'El Verger, on residia el seu futur marit: <i>Amonesté a Catalina Ximeno, doncella natural de Xaló [en realitat, de Llíber], (h)abitadora de Sella, hija de Antonio Ximeno y Margalida Puig</i> ⁸⁴ .

La resta de desplaçaments que coneixem tenen com a causa el casament de pobladors lliberans amb colons també d'origen mallorquí instal·lats a d'altres pobles de la comarca, i que hem detallat en el següent requadre:

Cònjuge de Llíber	Data del casament	Cònjuge del poble d'acollida
L'Antoni Oliver, natural de Lluçmajor i resident a Llíber, que era fill del Pere Oliver i la Marianna Tomàs.	10-2-1634	La Francesca Femenia, que era natural de Manacor i residia a Laguar.
Gabriel Noguera, que va nàixer a Llíber i era fill del Joan Noguera, signatari de la Carta Pobla de 1611, i na Margalida Puig	12-9-1641	La Joana Anna, filla d'en Joan Pujol i na Margalida Puigcerver, que era un matrimoni de llucmajorers establits a Laguar. La Caterina Monjo, establida a
Rafel Pou, que era signatari de la Carta Pobla de 1611 en representació de Llíber.	L'any 1614	La Caterina Monjo, establida Senija, de segur origen mallorquí i, molt probablement, natural de Santa Margalida. No disposem de més dades, perquè l'Arxiu Parroquial de Senija només compta amb un índex dels matrimonis d'aquella època.
Francina Vidal, que era filla de Miquel, un dels signataris de la Carta Pobla de 1611 per part del lloc de Llíber i de la Francina Jordi, que era natural de la Vila de Lluçmajor.	9-8-1626	El Joan Fillol, habitador del lloc de Pedreguer i, també, d'origen llucmajorer, que era fill de Pere Fillol i Mariagna Mengual.

⁸³ Arxiu Parroquial d'Orba, Quinque Libri, Batejos.

⁸⁴ APX, Quinque Libri, Matrimonis.

Per tancar aquest apartat, ens referirem a la filiació de dues xiquetes bessones que varen ser batejades a la Vila de Benissa el dia 12 de febrer de 1615, dites Joanna Anna i Caterina, nascudes d'un matrimoni mixt lliberà-benissera: el compostat pel Francesc Mas, sastre de professió, i la Magdalena Cabrera. En Mas podria ser el signatari de la Carta Pobla de 1611, d'origen llucmajorer, al qual en Pere d'Íxer li va establir una casa a la Plaça de Llíber, un tros de terra menut junt a les cases del lloc, a més d'una heretat a Les Vinyes o tres jornals a la Muntanya de Cuta, entre d'altres propietats.

d) Els colons mallorquins desplaçats de Llíber a Xaló

En aquest apartat ens centrarem en tots aquells repobladors que des de Llíber van passar a Xaló o van adquirir-hi una casa amb el propòsit d'instal·lar-s'hi –ells o els seus descendents- en l'esdevenidor. Cal recordar que en aquella època els senyors de la Baronia seguien la política de reunir tots els seus vassalls en un únic lloc –el Ràfol de Xaló (l'actual Xaló)- i que, per expressa decisió d'en Pere d'Íxer, no es va repoblar el Benibrai. Llíber també estava sentenciat a desaparèixer en el termini d'un any, segons que consta en el Capítol XXV de la Carta Pobla de 1611:

Ytem, és estat y és pactat, avengut y concordat per y entre les dites parts que los vehins y pobladors que huy estan en lo dit lloch de Líber sien tenguts y obligats segons que ab lo present capítol prometen y se obliguen a venir a viure, estar y residir, dins de un any y de huy en avant contador, en lo present lloch del Ràfol derrenclit, dezert y sens habitació alguna lo dit lloch de Líber, ab tal emperò que los dits habitants que huy estan en lo dit lloch de Líber sen puguen portar y pasar al present lloch del Ràfol les portes, finestres, teules y pertret de les cases, que huy cascú té en lo dit lloch de Líber, y aprofitarse de aquelles pera les cases que sels senyalaran en lo dit y present lloch del Ràfol⁸⁵.

D'altra banda, les relacions entre els xaloners i els lliberans d'aleshores, tot i les tensions derivades del repartiment del poder local a què ja hem ens hem referit anteriorment, eren molt estretes per tractar-se de dos llocs que havien estat repoblats per famílies amb molts lligams en comú: els vincles de consaguinitat i afinitat o els basats en la procedència d'una mateixa vila mallorquina, Lluçmajor o Santa Margalida segons els casos, i el més general que consistia en la circumstància que Xaló i Llíber tenien un únic senyor.

⁸⁵ APPV, Sig. R 15528, Protocols del notari Joan Llorenç Roures.

REPOBLADORS QUE ES VAN TRASLLADAR DES DE LLÍBER A XALÓ O HI TENIEN UNA CASA	
NOM I COGNOM	D'ALTRES DADES PERSONALS
Joan Serra	Procedia de Santa Margalida, i era fill del Joan Serra i na Rafela Ciurana. A través de la declaració feta per Pere Blai Noguera i incorporada al Capbreu de 1635, se sap que abans de traslladar-se a Xaló havia estat vivint a Llíber, on tenia una casa al carrer/camí de Gata.
Isabet Capdebou	Natural de Santa Margalida, casada amb Pere Ferrà, de qui va quedar viuda l'any 1632. Primerament, l'any 1611 es va establir a Llíber, però l'any 1635 ja la trobem resident a Xaló a una casa situada al Pla de la Séquia, adquirida el 1625, quan encara vivia el seu marit.
Antoni Ferrà	Era fill del Pere Ferrà i la Isabet Capdebou
Rafel Ferrà	Aquest era germà de l'anterior. Tot i que habitava a Llíber, en Rafel tenia casa a Xaló, situada al camí/carrer de les Hortes (dit també carrer dels Mallorquins), adquirida l'any 1634.
Rafel Oliver	Procedia de Lluçmajor i fou signatari de la Carta Poble de 1611 en representació del lloc de Llíber, però l'any 1635 ja residia a Xaló, malgrat que encara conservava moltes propietats al terme de Llíber.
Joan Noguera	Natural de Lluçmajor i resident a Llíber amb la seua nombrosa família, però tenia casa a Xaló al carrer del Molí (dit també carrer de les Roques o carrer/camí de Llíber).
Mateu Monjo	Provenia de Santa Margalida i era fill del Mateu Monjo, colon establert a Llíber des de l'any 1611 i la Joana Server. El Mateu Monjo menor va vendre totes les seues heretats a Llíber i es va instal·lar a Xaló, on la comtessa de La Fera, na Jerònima d'Íxer, li va atorgar alguna propietat.
Gaspar Femenia	Natural de Santa Margalida i fill del Bernat Femenia, fou signatari de la Carta Poble de 1611 en representació de Llíber.
Pere Femenia	Era germà de l'anterior, i va exercir el càrrec de curador del seu nebot Andreu, menor d'edat i fill orfe de Gaspar, que va morir el 1632. N'Andreu tenia una casa al Pla de la Séquia de Xaló.
Rafel Puig	Nascut al Lluçmajor, fou signatari de la Carta Poble de 1611 per la part de Llíber. Des d'aquest lloc es va traslladar a Xaló, on habitava una casa al carrer/camí del Pou de les Figueretes –l'actual Sant Joaquim- que tenia dues morenes flanquejant l'entrada.
Jaume Puig	Era fill del matrimoni format pel Rafel Puig i la Joana Roig.
Miquel Monjo	Natural de Santa Margalida i signatari de la Carta Poble, ja residia a Xaló l'any 1635.
Jaume Vidal	Era fill d'en Miquel Vidal i na Caterina Noguera, llucmajorers, i l'any 1635 posseïa tres cases: dues a Xaló, on havia fixat la seua residència, i una tercera a Llíber, situada al camí de Gata.

CONSIDERACIONS FINALS

Després de la Reconquesta cristiana, Llíber fou una de les moltes alqueries de població mudèjar que formaven part del terme castral del Castell d'Aixa, Àixer o Àger (en llatí medieval, *Castrum Exalonis*), junt a les del Ràfol de Xaló, Benibraï, Alcanalí, Mosquera, La Llosa, Beniatia, Cuta, Traella, Benibéder, etc. L'any 1409 aquesta unitat territorial va quedar dividida en dos senyories, que serien l'origen de les Baronies d'Alcanalí (integrada també per Mosquera, la Llosa i Beniatia) i la de Xaló (composada pel Ràfol de Xaló, Llíber i Benibraï). Posteriorment, en temps d'en Galceran Martorell, Llíber va arribar a tenir Senyoria pròpia, distinta de la del Ràfol de Xaló i de la de Benibraï. La substitució com a senyors dels Martorell pels Íxer a mitjans del segle XV va suposar un enfortiment de la capitalitat del Ràfol de Xaló sobre la resta d'alqueries de la Baronia, acompanyada d'una minva progressiva en el nombre dels nuclis de població existents; de tal manera que, en vespres de l'expulsió dels moriscos, només quedaven tres llocs habitats: el Ràfol, Llíber i Benibraï. Després, amb l'arribada dels repobladors illencs a principis del segle XVII, aquesta relació va quedar reduïda a dos: Xaló⁸⁶ i Llíber, que de manera gradual aniran convertint-se en allò que hui són, dos municipis jurídicament autònoms entre si.

A la llum de tot el que hem dit anteriorment, voldríem fer algunes consideracions que pensem que ara resultem molt adients sobre la inexactitud de la denominació de *Vall de Pop* aplicada tant a Xaló i Llíber com també a Alcanalí; mai no ens cansarem de repetir que cap d'aquests tres pobles ha pertangut històricament a l'antic terme castral del Castell de Pop, del qual sí que formaven part Benigembla, Murla i Parcent. Si bé és cert que els sis pobles componen una subcomarca singular dins de la Marina Alta que ocupa tota la zona del curs mitjà del riu Xaló o Gorgos entre el ports d'Orba i de 'el Collao' i entre el Coll de Rates i el portet de la Llosa, aquesta circumstància no pot ni deu provocar un falsejament del nostre passat i ens resulta difícil de comprendre que des d'algunes institucions municipals es done un suport implícit a l'extensió d'aquest macrotopònim a pobles que guarden una nul·la vinculació històrica amb ell. Afortunadament, en el món acadèmic es fan servir denominacions més adequades per a definir el conjunt dels sis pobles: *les Valls de Pop i Xaló, el curs mitjà del Xaló o Gorgos, la subcomarca d'Aixa-Pop o el territori d'Aixa i Pop*, amb dos sectors *l'oriental o d'Aixa* (Alcanalí, Xaló i Llíber) i *l'occidental o de Pop* (Benigembla, Murla i Parcent).

⁸⁶ L'antiga denominació d'*el Ràfol de Xaló* caurà en desús a partir del segle XVII i acabarà sent substituïda per l'actual.

D'altra banda, el canvi de denominació d'*el Ràfol de Xaló* a *Xaló* ha estat causa de lamentables malentesos i ha motivat un sentiment de greuge en algun sector de la població lliberana, que podem comprendre però que creiem que no està justificat, perquè es tracta de dos pobles germans que

han format part durant molts segles d'un senyoriu comú, descendeixen d'uns mateixos llinatges, tenen un parlar idèntic i –com a reminiscència d'altres temps- a hores d'ara es força freqüent trobar propietaris lliberans que posseeixen terres al terme de Xaló i *viceversa*. I, finalment, si tot això no es considerara argument suficient per a sustentar la nostra exposició, només caldria incloure-hi el paper de primer ordre que Llíber va desenvolupar al segle XVII en la repoblació de Xaló, segons que hem pogut veure en l'apartat corresponent d'aquesta obra.

BIBLIOGRAFIA

ARDIT, Manuel (1993): “Els homes i la terra del País Valencià (Segles XVII-XVIII)”. Barcelona.

ARDIT, Manuel (2005): “Creixement econòmic i conflicte social a la Foia de Llombai entre els segles XIII i XIX”. Editorial Afers. València.

BELTRAN, Vicent (2005): “El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valenciano-balear”. Universitat d’Alacant.

BORONAT, Pascual (1901): “Los moriscos españoles y su expulsión. Estudio histórico-crítico”. Facsímil de les edicions de la llibreria París-València. València.

CARDONA IVARS, Joan-Josep (2003): “La parròquia de Benissa”.

CÍSCAR, Eugenio (1977): “Tierra y señorío en el País Valenciano (1570-1620)”. Del Cènia al Segura. València.

COSTA I MAS, Josep (1977): “El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico”. València.

COSTA I MAS, Josep (1977-78): “La repoblació mallorquina en la Marina Alta i el seu entorn en el segle XVII”. “Trabajos de Geografía”, 34, Mallorca.

COSTA I MAS, Josep (1998): “De les rels... a la llavor”. Programa de Festes de la Mare de Déu Pobra de 1998.

DE EPALZA, Mikel (1992): “Los moriscos antes y después de la expulsión”. Mapfre, Madrid.

GARCÍA MORANT, Vicente (1986): “Apuntes para la historia de la Parroquia de los Santos Cosme y Damián de Llíber”. Publicaciones de la Parroquia de Llíber.

GARCIA OLIVER, Ferran (1991): “Terra de feudals, el País Valencià en la tardor de l’edat mitjana”. València.

GUICHARD, Pierre (2006): “La població musulmana de Pego”. Jornades d’estudis Carmel Giner Bolufer. Ajuntament de Pego.

GINER, Severino (1995): “Història de Murla”. Institut d’Estudis Joan Gil Albert, Alacant.

LA PARRA LÓPEZ, Santiago (1992): “Los Borja y los moriscos”. Edicions Alfons el Magnànim. Generalitat Valenciana – Diputació Provincial de València.

LAPEYRE, Henri (1986): “Geografía de la España morisca”. Diputació Provincial de València.

MARTÍN, José-Luis - **MARTÍNEZ SHAW**, Carlos i **TUSELL**, Javier. “Historia de España. Tomo 1”. Edició del 2001. Editorial Taurus.

MAS, Antoni (1997): “Desposseïció pagesa, creixement i concentració de la població: Santa Margalida 459-1595”. Treball de tercer cicle, Universitat de les Illes Balears.

MAS, Antoni i **MONJO**, Joan-Lluís (2000): “Repobladors mallorquins al Sud del País Valencià després de l’expulsió dels moriscs. Cap a un estat de la qüestió”. Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana 56, pp. 275-296. Mallorca

MAS, Antoni i **MONJO**, Joan-Lluís. “Sobre l’origen dels repobladors de Llíber al segle XVII”. Programa de Festes de Llíber del 2001.

MAS, Antoni i **MONJO**, Joan-Lluís (2002): “La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L’aportació de la Vila de Santa Margalida”. Actes del Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes del 2001. Editorial Denes, València.

MAS, Antoni i **MONJO**, Joan-Lluís (2002): “Per poblar lo regne de València... L’emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII”. Govern de les Illes Balears, “Sa Nostra”. Mallorca.

MAS, Antoni i **MONJO**, Joan-Lluís (2003): “Els llinatges de creació mallorquina com a eina d’estudi de l’onomàstica del País Valencià”, dins de les actes del 29è Col·loqui de la Societat d’Onomàstica (Teulada, desembre de 2002), Universitat de València. Editorial Denes, València.

MAS, Antoni i **MONJO**, Joan-Lluís. “Els primers habitants de la parròquia de Benissivà-Benitaia. Dades per a l’estudi de la repoblació del segle XVII”, dins del Programa de Festes de l’any 2003 de Benissivà-Benitaia.

MAS, Antoni i **MONJO**, Joan-Lluís. “Per a boçals, Pedreguer. Unes notes sobre els primers repobladors de Pedreguer a la primeria del segle XVII”. Programa de Festes de juliol de 2004 de Pedreguer.

MAS, Antoni i MONJO, Joan-Lluís. “Femenia / Femenies: un llinatge toponímic mallorquí”. *Jornades d’Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*. Universitat de les Illes Balears – Govern Balear, Palma.

MAS, Josep i NOGUERA, Jaume. “Aproximació a l’estudi de la propietat rural a la Baronia de Xaló durant el segle XVII”. Programa de les Festes de Sant Doménech del 2006.

MAS, Josep i NOGUERA, Jaume (2007): “La terra i la gent del Xaló repoblat”. Col·lecció “Mirades cap a Xaló”, nº 1. Regidoria de Cultura de l’Ajuntament de Xaló.

MAS, Josep i NOGUERA, Jaume. “La toponímia històrica i tradicional del Pla de Llíber i els Plans de Xaló”. Programa de Festes de Sant Doménech del 2007, Xaló.

MAURÍ VICTÒRIA, Rafael (1991): “Inventari dels llibres de l’arxiu de la Parròquia del Naixement de Maria Santíssima de Xaló”. *Revista Aguaitis* nº 6, Dénia.

MESTRE PALACIO, Joaquín (1970): “Alcalalí”. Instituto de Estudios Alicantinos, dependiente de la Excelentísima Diputación Provincial de Alicante.

MONSERRAT CERVERA, Miguel (2002): “Transcripció de la Carta Pobra de 1611 de Xaló i Llíber”. Ajuntament de Xaló.

MONSERRAT CERVERA, Miguel (2003). “El Valle de Xaló. Visión histórica (1238-1600)”. Regidoria de Cultura de l’Ajuntament de Xaló.

MONSERRAT CERVERA, Miguel. “Drástica decisión”. Programa de Festes de la Mare de Déu Pobra del 2005, Xaló.

MUÑOZ, Vicent i CASANOVA Vicent-Antoni (1990): “Les Cartes Pobles de la Vall de Xaló i Gata”. Institut d’Estudis Comarcals de la Marina Alta i Institut d’Estudis Joan Gil Albert. Actes del 3er. Congrés d’Estudis de la Marina Alta, Dénia.

SOLER, Abel – JORDÀ, Rafa i YAGO, Ramon (2006): “Gata de Gorgos, geografia, història i patrimoni”. Ajuntament de Gata de Gorgos.

VILLALMANZO, Jesús i CHINER, Jaime J. (1992): “La pluma y la espada. Estudio documental sobre Joanot Martorell y su familia”. Ajuntament de València.

ARXIUS CONSULTATS

- Arxiu de la Diputació Provincial de València (ADPV)
- Arxiu del Regne de València (ARV)
- Arxiu de Protocols Notarials deL Col·legi del Corpus Christi de València (APPV)
- Arxiu Municipal de Xaló (AMX)
- Arxiu Parroquial de Xaló (APX)
- Arxiu Parroquial de Benissa
- Arxiu Municipal de Dénia, fons digitalitzats de la Parròquia de l'Assumpció
- Arxiu Parroquial d'Orba